

ГЕНРІК ІБСЕН.

Примари.

Семйова драма на три дії.

Переклала М. Загірня.

Видав Б. Грінчénко.

ГЕНРІК ІБСЕН.

Примари.

Семйова драма на три дії.

Переклала М. Загірня.

Видав Б. Грінчénко.

У Київі, 1907.

З друкарні С. А. Борисова, М.-Житомир. 16.

Л Ю Д Е:

Олена Альвінг, удова капітана й кармергера Альвінга.

Освальд Альвінг, син її, артист-маляр.

Пастор Мандерс.

Енгstrand, столяр.

Регіна Енгstrand, дівчина, живе в пані Альвінг.

Діється у пані Альвінг, в її господі, що стоїть край великого фіорду в західній Норвегії.

Перша дія.

Чимала світлиця з вікнами в садок; у стіні, що ліворуч, одні двері, у стіні, що праворуч, двоє. Серед хати крулий стіл, а круг його стільці; на столі книжки, журнали й газети. Ліворуч спереду вікно, край його мала канапка і столик до жіночої роботи. Світлиця кінчається так ніби зашкленим іанком, трохи вужчим за світлицю. Ганок заставлено квітками. В правій стіні в йому двері в садок. Крізь зашклені іанкові стіни видно похмуре побережжа; йде дрібний дощ.

З саду ввіходить Енгstrand і стає на порозі. Ліву ногу йому трохи скорчило і через те під чоботом підбито товсту колодочку. Регіна з порожньою поливалкою в руках не пуска його йти далі.

РЕГІНА (*стримує юлос*). Чого тобі? Не смій йти далі! З тебе так і тече.

ЕНГСТРАНД. Бог, дочко, дощик послав.

РЕГ. Чорт його послав!

ЕНГ. Ой, Господи, що ти кажеш, Регіно! (*Кульаючи, ступнув кілька разів по хаті*). А я ось що хотів сказати...

РЕГ. Та не тупай так! Панич спить нагорі.

ЕНГ. Спить? Та день же білий!..

РЕГ. А тобі яке діло?

ЕНГ. Учора я таки хильнув...

РЕГ. Та це знати.

ЕНГ. Всі люде грішні, дочко.

Рен. Авжеж!

Енг. Ох, багато на світі спокуси всякої... Ну, та все ж я встав сьогодні в п'ять з половиною годин і зараз же став до роботи. От їй-бо правду кажу.

Рег. Добре, добре, та тільки швидче забирайся геть звідси. Не хочу я тут з тобою стояти мов на rendez-vous.

Енг. Чого не хочеш?

Рег. Не хочу, щоб тебе тут хто побачив. Ну, іди, йди собі звідси!

Енг. *(ближче приступає до Реїни)* А то ж, так оце й піду, не погомонівши з тобою! По обіді я, бач, дороблю роботу в школі, а вночі майну пароходом додому в г'ород.

Рег. *(крізь зуби)*. Час добрий!

Енг. Спасибі, дочко! Завтра тут посвящатимуть захисток, так уже звісно ж і частування буде. Ото ж хай ніхто не каже про Якова Енг-странда, що він ласий до спокуси.

Рег. Де ж пак!

Енг. Еге, завтра сюди страх якого багато великих панів наїде! І пастор Мандерс з города приїде.

Рег. Він сьогодні приїде.

Енг. Ото ж то! Так я, біс його батькові, й не хочу, щоб він міг сказати про мене щось таке, розумієш?

Рег. Так он у чому сила!

Енг. Про що це ти?

Рег. Чим це ти знову хочеш піддурити пастора Мандерса?

Енг. Цсс!.. цсс!.. Пастор Мандерс така добряца людина, та щоб оце я його піддурював!.. Ну, то значить уночі майну додому. Про це я й прийшов з тобою погомоніти.

Рег. Про мене...що швидче поїдеш, то краще.

Енг. Так я й тебе, Регіно, хочу забрати додому.

Рег. (*здивувалася, аж рота розкрила*). Мене?.. Що ти сказав?

Енг. Кажу ж—хочу тебе додому забрати.

Рег. (*поіордливо*). Ну, цього ніколи не буде!

Енг. Побачимо!

Рег. Та й побачиш! Будь певний, що цього не буде. Я зроста в камергерші... Я тут мало не як рідна... І щоб я поїхала з тобою? В таку хату? Пху!

Енг. Оце чорт його й бачив таке! Так ти, дівонько, вже проти батька спинаєшся?

Рег. (*бубонить, не дивлячися на його*). Ти ж сам часто казав про те, яка я тобі дочка.

Енг. Ет! Хочеться їй згадувати!..

Рег. І скільки разів ти лаяв мене, взивав...
Fі donec!

Енг. А це вже ні, таких поганих слів я ніколи не казав!

Рег. Ну, це вже я знаю, які ти слова казав!

Енг. Та це ж було тільки тоді, як я... хм... під чаркою бував... Ох, Регіно, багато на світі всякої спокуси!

Рег. (*з ошдою*). У!..

Енг. Та ще тоді, як твоя мати було розвеличається... Треба ж було чимсь її дошкулити!.. Бо дуже вже кирпу гнула. (*Перекривлює*). „Пусти, Енгстранде! Одчепись! Я аж три роки служила в камергера Альвінга в Розенвольді.“ (*Підсміюється*). Ще б пак! Не могла забути, що капітана зроблено камергером, поки вона там жила.

Рег. Бідна мати!.. Загнав ти її в домовину.

Енг. (*хитається*). Та вже ж звісно, все я винен!

Рег. (*одвернулася, помалу*): У! Та ще й нога ота!

Енг. Що ти сказала, дочко?

Рег. *Pied de mouton!*

Енг. Це ж по якому—по англійському?

Рег. Атож!

Енг. Еге, тут тебе всього понавчали; отепер і здається твоя вченість.

Рег. (*помовчавши*). А нащо я тобі здалася в городі?

Енг. Питаєш батька, нащо йому здалася його єдина дитина? Самотному сироті-вдівцеві!

Рег. Облиш, будь ласка, оті вигадки! Нащо я тобі здалася дома?

Енг. Та бачиш, думаю я розпочати новеньке дільце.

Рег. (*поюрдливо пирхає*). Ти вже стільки разів витівав усякі витії, та все ні до чого.

Енг. А ось побачиш тепер. Чорти його батбка...

Рег. (*тупнула ногою*). Не смій черкати!

Енг. Цсс!.. цсс!.. Це правда твоя, дочко, правда. Так ось що я хотів сказати... Коло цієї роботи в новому захисткові я таки зібрав грошенят.

Рег. Справді? Ну, то й радій!

Енг. Бо куди ж їх потратиш, тії гроші...отут на селі.

Рег. Ну, а що ж далі?

Енг. Так я й надумавсь повернути свої грошки на таку справу, щоб з неї прибуток мати. Завести, скажемо, трахтирь за для мореплавців...

РЕГИНА. Пху!

Енг. Розумієш, панський трахтирь! Не якийсь там свинячий хлів за для матросів. Ні, біс його батькові! За для капітанів та штурманів та... справжніх панів, розумієш?

Рег. А я б там?..

Енг. Допомогала б, авжеж. Але так, аби тільки слава, розумієш? Ніякої чорної роботи, біс його батькові, на тебе не накину! Житимеш як пані.

Рег. Куди ж пак!

Енг. А без жінки при такому ділі не можна, це вже хоч як. Увечері треба ж і підвеселити трошки гостей... От, музики там, танці, то що... Не забувай, що мореплавці, то народ бувалий. Поплавали по морях-окіянах... *(Підступає до Реїни ще ближче)*. Так не будь же дурною, не роби сама собі шкоди, Регіно! Що ти тут висидиш? Яке добро з того, що пані тратила гроші на твою науку? Чув я, що тебе думають настановити в новий захисток до дітей за доглядачку. Та хиба ж то твоя річ? Хиба тобі кортить клопотатися та піклуватися про якихсь малих паршивців?

Рег. Ні, як би так сталося, як мені хочеться... Ну, та побачимо, а може й станеться!

Енг. Що станеться?

Рег. Не твоє діло. А багато грошей ти на-збірив?

Енг. Та крон сот із сім, а може з вісім.

Рег. Це добре.

Енг. Буде з чим почати, дочко.

Рег. А не думаєш дати мені з їх трохи?

Енг. Ні, не думаю. Що ні, то ні!

Рег. Не думаєш хоч на сукню мені набрати?

Енг. Ідь зо мною в город, то й суконь буде в тебе багато.

Рег. (*поіордливо пирхнула*). Схотіла б, так і сама б у город переїхала.

Енг. Ні, Регіно, за батьковим доглядом краще буде. Мені оце трапляється поцінно купити чистенький будиночок на Малій Гаванській улиці. І готових грошей зразу небагато треба; завели б ми там такий притулок за для мореплавців!..

Рег. Та не хочу я жити в тебе. Нічого мені в тебе робити. Геть собі йди!

Енг. Та не засиділась би ти в мене, де в чорта! У цьому ж то й сила! Аби тільки зуміла! Така красунечка, якою ти стала за ці два роки...

Регіна. Ну?..

Енг. Скоро десь узявся б який штурман... а то й капітан...

Рег. Не піду я за такого. У мореплавців немає *savoir vivre*.

Енг. Чого?

Рег. Кажу, що знаю я мореплавців. За їх не варт іти.

Енг. Так і не йди, І так можна грошей доскочити. (*Тихенько іоворить*). Той... англієць... що своєю яхтою приїздив... він аж три сотні спецій-далерів викинув... А вона була не краща за тебе.

Рег. (*підступає до його*). Геть звідси!

Енг. (*задкує*). Ну, ну, ще й битиме!

Рег. Еге! Зачеши ще раз матір, то й ударю! Геть, кажу тобі! (*Одіаня його до дверей у садок*). Та не грюкни дверима! Панич...

Енг. ... спить, знаю. Щось ти дуже клопочешся за паничем! (*Тихше*). Хо-хо!.. Чи не дійшлося вже?..

Рег. Геть зараз же! Пащикуює!.. Та не туди! Тудою йде пастор. Іди тепер задніми східцями!

Енг. *(іде праворуч)*. Добре, добре! А ти поговори лиш з ним. Він тобі скаже, як діти повинні батька... Бо все ж я тобі батько. Церковними книгами доведу. *(Виходе друшми дверила, які Регіна одчинила йому і зараз же зачинила)*.

Рег. *(швидко оглядає себе в дзеркало, обмахує себе хусточкою і лагодить бантик на шії. Тоді починає порядкувати коло квіток. З саду увіходить пастор Мандерс у пальто і з парасолем; через плече висить саквояжик)*.

ПАСТОР МАНДЕРС. Добридень, панно Енгstrand!

Рег. *(повертається, мов радісно здивована)*. Ах, добридень, пане пасторе! Хиба парохід уже прийшов?

Манд. Оце зараз прийшов. *(Проходить у світлицю)*. Одначе останніми днями препогана година.

Рег. *(іде за ним)*. А хліборобам дуже гарна година, пане пасторе!

Манд. Так, так, може й ваша правда. Ми, городяне, мало про це думаємо. *(Хоче скинути з себе пальто)*.

Рег. Дозвольте, я поможу. Отак... Ой, яке мокре! Піду, почеплю в передпокої. І парасоль... Я його розіпну, щоб просох. *(Понесла в другу світлицю праворуч. Пастор Мандерс положив бриля й саквояжик на стільці. Регіна вертається)*.

Манд. А таки добре опинитися в хаті! Ну, а як тут у вас? Усе гаразд?

Рег. Спасибі, все гаразд.

Манд. Але мабуть багато клопоту маєте через завтрішне свято?

Рег. Та діла багатенько.

Манд. А пані Альвінг мабуть дома?

Рег. Ну, Господи, а як же! Оце зараз пішла нагору варити шоколад паничеві.

Манд. Еге, чи правда, що Освальд приїхав? Мені на пристані казано.

Рег. Приїхав, ще позавчора. А ми його дожидалися тільки сьогодні.

Манд. Певне—здоровий і веселий?

Рег. Мерсі, нічого собі. Дуже втомився тільки їдучи. Просто з Парижу, не спочиваючи. Здається, весь час їхав одним поїздом. Тепер він мабуть спочиває і нам треба трошечки тихше розмовляти.

Манд. Ну, ну, говоритимем тихше.

Рег. *(присуває до столу крісло)*. Сідайте ж, будьте ласкаві, пане пасторе, спочивайте! *(Пастор сів; Реїна підсуває йому під ноги ослінчик)*. Гарно вам так, пане пасторе?

Манд. Спасибі, спасибі, дуже гарно! *(Дивиться на неї)*. Знаєте, панно Енгstrand, ви наче піросли з того часу, як я вас в-останнє бачив. Справді!

Рег. Невже? А пані Альвінг каже, що я її потовщала.

Манд. Потовщали? Еге, здається, трошки, саме як треба. *(Помовчали трохи)*.

Рег. Може сказати пані?

Манд. Ні, спасибі, я не поспішаюся, моя дитино.—Ну, скажіть же, голубко, як вашого тата Бог милує?

Рег. Спасибі, пане пасторе. Живе нічого собі.

Манд. Він заходив до мене, як в-останнє був у городі.

Рег. Справді? Він завсігди такий радий, як йому пощастить поговорити з паном пастором.

Манд. І ви, звісно, частенько тут його одвідуєте?

Рег. Я? Еге, одвіую, як маю час...

Манд. У вашого батька, панно Енгstrand, не міцна вдача. Йому дуже треба, щоб хтось його направляв на добре.

Рег. Та мабуть таки так.

Манд. Йому треба, щоб коло його був хтось, кого б він любив і дорожив думкою тієї людини про його. Він сам по щирости мені в цьому признався, як був того разу.

Рег. Та він і мені говорив щось підхоже. Але не знаю, чи схоче пані Альвінг розлучитися зо мною... надто тепер, як доведеться так багато клопотатися з цим новим захистком. Та й мені дуже не хочеться з нею розлучатися. Вона завжди була до мене дуже добра.

Манд. Але ж дочка повинна піклуватися про батька, моя дитино. Але, звісно, спершу треба, щоб ваша пані згодилася.

Рег. Та й не знаю, чи годиться молодій дівчині бути господинею в господі нежонатого мужчини.

Манд. Як то? Голубко моя, та це ж ваш рідний батько!

Рег. Та хоч і так... то все ж... Ні, от як би трапилась порядна господа, справді порядний чоловік...

Манд. Але ж, дорога Регіно...

Рег. Щоб я могла його любити, поважати і стати йому замість дочки...

Манд. Але ж, любя дитино...

Рег. Тоді б я залюбки поїхала в город. Тут така нудьга самій... Та пан пастор сами знають, як то воно жити самотному. Не хвалючи себе, скажу, що я до роботи моторна й щира. Може ви знаєте де таку госпуду?

Манд. Я? Ні, не знаю.

Рег. Ах, дорогий пане пасторе... Я все ж прошу вас не забути про мене, як би трапилось...

Манд. *(устає)*. Добре, добре, панно Енгstrand.

Рег. Бо мені...

Манд. Будьте ласкаві, покличте сюди пані Альвінг.

Рег. Зараз, пане пасторе! *(Виходить ліворуч)*.

Манд. *(Ходить по хаті; дійшовши до ганку, стає, заклавши руки за спину, і дивиться в сад; тоді знов підходить до столу, бере одну з книг, дивиться на заголовок і видно що здивувався; починає переглядати інші книжки)*. Хм!.. Он як!..

(Пані Альвінг увіходить тими дверима, що ліворуч. За нею Регіна переходить через хату в двері праворуч).

Пані Альвінг *(стискає пасторові руку)*. Доброго здоров'я, пане пасторе!

Манд. Доброго здоров'я, пані Альвінг! От я й приїхав, як сказав.

П. Альв. Ви завжди дуже справні.

Манд. Але повірте, що мені не легко було вирватися. Всі оті комісії та збори, в яких я працюю...

П. Альв. То се ще більшу ласку ви зробили, приїхавши так раненько. То ми тепер усе, що треба, встигнемо поробити до обід. А де ж ваші речі?

Манд. *(швидко)*. Я покинув свої речі в агента; там і ночуватиму.

П. Альв. *(здержує усміх)*. І цього разу не можете зважитися переночувати в мене?

Манд. Ні, ні, пані Альвінг! Дуже вам дякую; але я вже переночую там, як звичайно. Мені й зручніше—ближче до пристані.

П. Альв. Ну, як знаєте. Але мені здається, що такі старі люде, як ви та я...

Манд. Ах, як ви вмієте шуткувати! Ну, та не дивно, що ви сьогодні такі веселі. Одно, що завтра в вас таке свято, а друге—вам таки пощастило звабити Освальда приїхати додому.

П. Альв. Еге; це мені велике щастя! Більш як два роки вже, як він був дома. А тепер каже, що житиме в мене всю зіму...

Манд. Так? Це він дуже гарно зробить, як і годиться доброму синові. Бо запевне в Римі чи в Парижу куди ж веселіше жити.

П. Альв. Так, але ж тут він з матіррю. Ах, дорогий мій, любий хлопчику!.. Він усе ж любить свою матір.

Манд. Дуже було б сумно, як би розлука та праця артистична могли зменшити таке природне почуття.

П. Альв. Ну, вже ж. Але з Освальдом такого не може бути. А цікаво буде, чи пізнаєте ви його. Він згодом прийде сюди; тепер там на горі лежить на канапі, спочиває. Та сідайте ж бо, дорогий пасторе, прошу вас!

Манд. Спасибі! Так ви хотіли б зараз же?..

П. Альв. Так, так. *(Сідає за столом)*.

Манд. Добре. Так ось... *(Іде до стільця, на якому лежить його саквояж, виймає з його портфель з паперами, сідає по друшій бік столу і вишукує порожню місцинку за для паперів)*. Найсамперед... *(Перепиняє сам себе)*. Скажіть, будьте ласкаві, як тут опинилися ці книги?..

П. Альв. Книги? То я читаю.

Манд. Ви читаете такі книги?

П. Альв. Авжеж, читаю.

Манд. Хиба ви думаете, що таке читання зробить вас кращою чи щасливішою?

П. Альв. Мені здається, я стаю ніби спокійніша.

Манд. Дивно. Як же то так?

П. Альв. Ці книги мені пояснюють і виявляють справедливість багато чого такого, що й самій мені спадає на думку. І дивне диво, пане пасторе, в цих книжках немає власне нічого нового, так думає й вірить більшість людей. Та тільки здебільшого вони й сами того не знають, або не хочуть признатися собі, що це так.

Манд. Бог з вами! Невже ви справді думаєте, що більшість...

П. Альв. Еге, справді думаю.

Манд. Але ж не в нас! Не в нас!

П. Альв. Ні, чому ж,—і в нас.

Манд. Ну, як собі хочете...

П. Альв. Та що ж ви власне можете сказати проти цих книг? Що в їх негарного?

Манд. Що сказати? Не думаєте ж ви, що я такі книжки читаю?

П. Альв. То ви навіть не знаєте того, що гудите?

Манд. Я досить читав про такі писання, щоб не хвалити їх.

П. Альв. Але ж ваша власна думка?

Манд. Дорога пані Альвінг, у багатьох випадках, що трапляються в житті, доводиться нам здаватися на думки інших людей. Так уже на цьому світі заведено, і це добре. Бо як би інак, то що сталося б з громадянством?

П. Альв. Так, так, може й ваша правда.

Манд. Я, звісно, не заперечую того що такі книги можуть тим чи іншим зацікавлювати. І не бачу нічого негарного, що ви хочете познайомитися з тим, що тепер думають у тому великому світі... куди ви так надовго пустили свого сина... Але...

П. Альв. Але?..

Манд. *(тихше)*. Але про такі речі не говориться, пані Альвінг. Не годиться кожному показувати, що читаєш і про що думаєш у своїх чотирьох стінах.

П. Альв. Авжеж. І я так думаю.

Манд. Подумайте тільки про те, що тепер ви повинні завсігди думати про те, щоб не нашкодити захисткові, який ви намислили завести ще тоді, як думали про такі питання зовсім инакше,—принаймні так мені здається.

П. Альв. Так, так, ваша правда. Та ми ж про захисток і...

Манд. Еге, ми про захисток і намірялися говорити... Ото ж кажу, будьте обережні, дорога пані Альвінг! А тепер берімося до діла. *(Роскриває портфель і виймає з його папери)*. Ось гляньте!

П. Альв. Документи?

Манд. Усі, і всі такі, як треба. Але ж було таки клопоту виправити їх усі на визначений час. Довелося дуже наполегати. Уряд до хворобливості обережний у таких справах. Але тепер ось тут уже все. *(Гортає папери)*. Ось засвідчений папер про те, що ви даруєте селитьбу Сольвік, що належить до маєтку Розенвольд з усіма на ново там збудованими будівлями, зо школою, з будинком для вчителів і з каплицею. А ось акт про те, що заводиться фонд і затверджений статут нового захистку. Бачите? *(Читає)*. «Статут дитячого захистку пам'яті капітана Альвінга».

П. Альв. *(Довіо дивиться на папери)*. Нарешті таки!

Манд. Я написав тут капітана, а не камергера. Капітан—скромніше якось.

П. Альв. Так, так, хай буде, як по вашому краще.

Манд. А це книжка з каси на ті гроші, що положено на захисток.

П. Альв. Дякую! Але книжка, будьте ласкаві, хай буде у вас... Так зручніше.

Манд. Гарзд! Я думаю, що гроші хай поки полежать у касі. Правда, процент там малий: дають усього чотирі проценти, а як хочеш звідти гроші забрати, то треба перестерегти попереду за півроку. Та може згодом трапиться змога віддати гроші під заставний лист, звісно, під перший і взагалі в певні руки—тоді ми з вами про це поговоримо.

П. Альв. Так, так, дорогий пасторе Мандерсе, ви на цьому краще знаєтеся.

Манд. У всякому разі я буду розпитуватися,— може й напитаю щось. Але є ще одна річ, про яку я багато разів хотів попитати вас.

П. Альв. А що ж то?

Манд. Чи застраховувати нам захисткові будівлі, чи ні?

П. Альв. Ну, вже ж застраховувати.

Манд. Стривайте, стривайте! Давайте, обміркуємо справу гарненько.

П. Альв. У мене все застраховано: і будівлі, і рухоме добро, і хліб, і скот.

Манд. Ну, звичайно. Це все ваше власне добро. І я так саме роблю. Але тут, бачите, інша річ. Захисток має таку святу мету...

П. Альв. Ну, а коли все ж?..

Манд. Сам я так думаю, що тут немає нічого негарного, як би ми забезпечили себе від усякої пригоди...

П. Альв. Та й я так думаю.

Манд. Але що подумують про це тутешні люде? Ви їх краще за мене знаєте.

П. Альв. Хм... тутешні люде...

Манд. Чи не знайдеться тут чимало людей значних серед громадянства... справді значних... то чи не здасться таким людям, що ми негоже зробили?

П. Альв. Про яких саме людей ви говорите?

Манд. Ну, про таких незалежних і впливових людей, на слово яких повинно громадянство зважати.

П. Альв. Та є тут кілька таких, що може й справді їм це здасться негожим.

Манд. От бачите! А в нас у городі таких багато. Згадайте тільки всіх прихильників мого товариша. Як що ми це зробимо—можуть казати, що в нас мало віри, мало надії на божу ласку.

П. Альв. Але ж ви, дорогий пане пасторе, знаєте, що...

Манд. Та я то знаю, знаю. Цілком певний, що треба. Це так. Та людям рота не замажеш,— як схочуть, так і говоритимуть. А це може нашкодити нашій справі...

П. Альв. Ну, коли так, то...

Манд. Ще мушу зважити й на те, що можу опинитися в ніяковому... можна сказати навіть, у дуже прикрому становищі. В городі серед визначного громадянства дуже цікавляться захистком. Бо почасти він має й городові в пригоді ставати і через це городській громаді буде чимала полегкість у запомозі бідності. Але що я був вашим порадником і порядкував усією цією справою, то й боюся тепер, що й найщиріші громадяне найсамперед нападуться на мене...

П. Альв. Еге, не годиться вам підводити себе під таке.

Манд. Не кажу вже про те, що нападуться на мене відомі газети й журнали, які...

П. Альв. Годі, дорогий пасторе, це одно вже показує, як треба зробити.

Манд. То не треба штрахувати?

П. Альв. Ні. Облишмо це.

Манд. *(одхиляючися назад на стілець)*. А як що все ж трапалося б нещастя? Бо хто ж його знає?.. Тоді ви дасте грошей, щоб наново зробити?

П. Альв. Ні; просто вам кажу, що цього не обіцяюсь.

Манд. Так знаєте, пані Альвінг... в такому разі ми беремо на себе таку одвічальність, про яку треба поміркувати.

П. Альв. Ну, а як же по вашому, хиба ж ми можемо зробити инакше?

Манд. Ні, в тому ж то й сила, що ні! Нам не личить так робити, щоб про нас могли говорити негарно, і ми не маємо права доводити до ремства парафіян.

П. Альв. У всякому разі вам, пасторові, це не личить.

Манд. І мені таки здається, що ми маємо право надіятися, що такій інституції пощастить... що до неї буде особлива ласка...

П. Альв. Будемо надіятися, пасторе Мандерсе.

Ман. То хай застається так?

П. Альв. Авжеж.

Манд. Добре! Хай по вашому! *(Записує)*. То не штрахувати.

П. Альв. Дивно, одначе, що ви заговорили про це саме сьогодні...

Манд. Я не раз хотів спитати вас про це...

П. Альв. Бо вчора в нас за малим не сталося там пожежі.

Манд. Як то?

П. Альв. Та власне нічого надзвичайного. Занялися були стружки в столярні.

Манд. Там, де робить Енгstrand?

П. Альв. Еге. Кажуть, що він дуже необережний з сірниками.

Манд. Так, у його в голові... повно всяких думок та спокус. Та хвала Богові, він усе ж силкується тепер порядно жити,—я так чув.

П. Альв. Ви чули? Од кого?

Манд. Він сам упевняв мене. Та він же й такий роботящий.

П. Альв. Еге, поки тверезий...

Манд. Ах, ота нещасна завичка! Але він каже, що йому часто доводиться пити поневолі через оту скалічену ногу. В-останнє, як він був у городі, то аж душу зворушив мені. Прийшов до мене і так щиро дякував за те, що я поклопотавсь про цю роботу йому в вас і що він міг побути біля Регіни.

П. Альв. Та він з нею, здається, не дуже часто бачиться.

Манд. А, ні, що-дня бачиться, казав мені.

П. Альв. Може.

Манд. Він добре розуміє, що треба йому мати біля себе когось такого, хто вдержував би його од тієї завички. Оце найсїмпатичніше в Якові Енгstrandові, що прийде він до тебе такий нещасний, безпорадний і щиро кається за свою хибу... В-останнє він просто сказав мені... Слухайте, пані Альвінг, як що в його справді це душевна потреба, щоб біля його була Регіна...

П. Альв. (*швидко встає*). Регіна!..

Манд. ...то вам не треба ставати тому на перешкодї.

П. Альв. От же неодмінно стану! Та ще ж до того Регіна матиме посаду в захисткові.

Манд. Але ж ви зміркуйте, що він усе ж батько їй...

П. Альв. О, я краще знаю, яким був він їй батьком. Ні, коли я зможу так зробити, щоб вона ніколи до його не вернулася, то зроблю.

Манд (*устаючи*). Дорога пані Альвінг, не хвилюйтесь бо так! Це справді дуже жалко, що ви так негарно думаете про Енгстранда. Ви наче аж перелякалися.

П. Альв. (*спокійніше*). Як би там не було, а я взяла Регіну до себе і вона в мене й буде. (*Прислухається*). Цсс!.. Годі, дорогий пасторе Мандерсе, годі вже про це! (*Дуже зрадівши*). Чуєте? Освальд іде по сходах. Тепер дбатимем тільки про його.

(Освальд Альвінг у легенькому пальто, з брилем у руці, увиходить з дверей, що ліворуч; він курить довіу люльку).

Освальд (*стаючи на порозі*). Вибачайте... я думав, що ви в конторі. (*Підходить ближче*). Доброго здоров'я, пане пасторе!

Манд. (*вражений*). А!.. Це просто дивно!..

П. Альв. Еге, що ви скажете про його, пасторе Мандерсе?

Манд. Я скажу... скажу... Та ні, невже ж це справді?..

Освальд. Так, так, перед вами справді той самий блудний син, пане пасторе...

Манд. Але, мій дорогий молодий друже...

Осв. Ну, скажемо: той, що вернувся під батьківську стріху...

П. Альв. Освальд натякає на той час, як ви так повставали проти його заміру стати маляром.

Манд. Очам людським багато чого може здаватися непевним такого, що потім таки... (*Стиска Освальдові руку*). Ну, вітаю, вітаю вас! Але, дорогий Освальде... Не гніваєтесь, що я вас так просто називаю?

Осв. Ще що вигадайте!

Манд. Ну, добре! Так я хотів сказати вам, дорогий Освальде... Ви не думайте, що я так уже негарно думаю про всіх артистів. Гадаю, що й серед їх багато таких, що можуть зберегти свою душу чистою...

Осв. Треба думати, що так.

П. Альв. (*радісно*). Я знаю одного такого, що зостався чистий і душею, і тілом. Ви тільки гляньте на його, пасторе Мандерсе!

Осв. (*никає по хаті*). Ну, ну, мамочко, облішмо це!

Манд. Еге, справді... це безперечно так. Та ви вже починаєте добувати собі ім'я. Газети часто згадували про вас і завжди дуже прихильно. А в тім, останніми часами чогось ніби затихли.

Осв. (*біля квіток*). Я останніми часами мало працював.

П. Альв. І артистові треба відпочити.

Манд. А ще б пак! Та й приготуватися треба, зібрати силу на щось велике.

Осв. Еге.—Мамо, скоро будемо обідати?

П. Альв. Через півгодини. Ість він, хвала Богові, добре.

Манд. Та й курить непогано.

Осв. Знайшов там нагорі батьківську люльку та й...

Манд. Так он через що!..

П. Альв. Що?

Манд. Як Освальд увійшов сюди з цією люлькою в зубах—то перед мене мов його батько став, як живий!

Осв. Справді?..

П. Альв. Ну, що таки ви говорите! Освальд зовсім у мене вдався.

Манд. Це так, але ж ота риса біля рота, саме біля куточків, та й у губах щось... ну, зовсім як батько, принаймні, як курить.

П. Альв. Зовсім ні! Рот в Освальда швидче нагадує своїм складом щось пасторське.

Нанд. А так, так. У багатьох моїх товаришів губи такого складу.

П. Альв. Але покинь люльку, синку! Я не люблю, як тут курять.

Осв. *(слухається)*. Залюбки. Я так тільки, спробував. Я вже курих раз із неї, ще як малий був.

П. Альв. Ти?

Осв. Еге, ще як зовсім малий був. Пам'ятаю, раз увечері прийшов до батька. Він був такий веселий...

П. Альв. Ні, ти нічого не пам'ятаєш, що тоді було.

Осв. Дуже добре пам'ятаю. Він посадив мене собі на коліна і заставив курити. Каже: кури, хлопче, кури гарненько! Я й курих з усії сили, аж поки побілів і піт виступив на лобі. А він регочеться...

Манд. Хм... Дуже дивно.

П. Альв. Та це все Освальдові приснилося.

Осв. Ні, мамо, зовсім не приснилося. Ще потім,—ну хіба ж ти не пам'ятаєш?—ти прийшла, взяла мене й понесла в мою хату. Мені там стало погано, а ти плакала.—Батько часто виробляв таке?

Манд. Замолоду він був дуже веселий.

Осв. І все ж устиг стільки зробити за своє життя. Стільки гарного, користного. Він же вмер не старим.

Манд. Еге, вам зосталося в спадщину ім'я справді діяльного й шановного чоловіка, дорогий Освальде Альвінгу. І треба сподіватися, що його приклад дасть вам силу...

Осв. Здається, міг би...

Манд. У всякому разі ви добре зробили, що вернулися додому в той час, як шануватимуть його пам'ять.

Осв. Ну, вже меншого не міг я зробити за для батька.

П. Альв. А найкраще він зробив те, що згодився довгенько в мене погостювати.

Манд. Еге, я чув, що ви зостаєтеся тут на всю зіму.

Осв. Я ще не знаю, скільки часу тут пробуду, пане пасторе.— А як гарно все ж вернутися додому!

П. Альв. *(радісно)*. А правда ж?

Манд. *(дивиться на його ласкаво)*. Вам, дорогий Освальде, рано довелось вилетіти з рідного гнізда.

Осв. Еге. Часом здається мені, що може занадто рано.

П. Альв. Атож! Справді здоровому хлопцеві це дуже добре. А надто ще, як він єдинак. Такого не годиться держати дома коло батька-матері. Тільки розпеститься.

Манд. Ну, може ще воно й не так, пані Альвінг. Батьківська хата єсть і буде найкраще місце за для дитини.

Осв. Цілком згожуюся з пастором.

Манд. От, скажемо, хоч би й ваш син. Це дарма, що при йому говоримо...Що з того вийшло для його? Йому років двадцять шість, чи й двадцять сіт, а він досі ще не мав нагоди досвідчитися, що то є справжня сем'я.

Осв. Вибачайте, пане пасторе, ви помиляєтесь.

Манд. Справді? Я гадав, що ви жили за малим не серед самих тільки артистів.

Осв. Ну вжеж.

Манд. І переважно серед молоді?

Осв. І це правда.

Манд. А я гадаю, що більшість із їх не мають спромоги одружитися і мати своє семейове огнище.

Осв. Еге, багатьом з їх не стає грошей одружитися, пане пасторе.

Манд. От, от, я ж про те й кажу.

Осв. Але це не перешкожає їм мати семейове огнище. Деякі з їх мають зовсім порядне й дуже захистне семейове огнище.

П. Альв. *(що дуже уважно слухала розмову, мовчки киває головою)*.

Манд. Я кажу не про парубоцьке огнище. Я кажу про сем'ю, про життя сем'єю, з жінкою й з дітьми.

Осв. Еге, або — з дітьми та з матіррю своїх дітей.

Манд. *(сплескує руками)*. Але ж Боже милосердний!..

Осв. Чого ви?

Манд. Жити з матіррю своїх дітей!

Осв. А по вашому краще кинути матір своїх дітей?

Манд. Так ви говорите про незаконне життя, про так зване „дикє“ подружжя,— таке як було в диких первобутніх народів?

Осв. Нічого „дикого“ не помічав я в таких подружжях.

Манд. Чи можна ж, щоб хоч трохи культурний, вихований мужчина або молода жінка

згодилися на таке незаконне життя вкупі... всім навіч!

Осв. Та що ж їм робити? Вбогий молодий артист, убога молода дівчина... Справляти весілля—дорого. Що ж їм робити?

Манд. Що робити! А ось я скажу вам, пане Альвінгу, що їм робити. Найсамперед бути далі одному від одного—от що робити!

Осв. Ну, такими порадами ви не впевните молодих, палких, дуже закоханих людей.

П. Альв. Авжеж!

Манд. І як це начальство попускає такі речі! Попускає робити всім навіч! (*Стаючи перед пані Альвіні*). Ну, не мав я рації боятися за вашого сина?..В такому товаристві, де неморальність виявляють так усім навіч, де ніби признають, що так і годиться...

Осв. Дозвольте вам сказати, пане пасторе... Я завсігди по неділях ходив до двох чи до трьох таких „незаконних“ семей...

Манд. Та ще й по неділях!

Осв. Саме ж у свято й погостювати. Але я ніколи не то не бачив там нічого неморального, а навіть слова непристойного ніколи не чув. А знаєте, де й коли мені доводилось бачити неморальність серед артистів?

Манд. Боже борони, відкіля ж я те знатиму?

Осв. Так я дозволю собі сказати вам. Я бачив неморальність тоді, як до нас приїздив—розвеселитися трохи—хтось із поважних земляків, зразковий чоловік своєї жінки, батько сем'ї і робив нам, артистам, честь, вишукуючи нас по наших простеньких шиночках. Отоді-о було ми наслухаємося!..Ті добродії оповідали нам про такі речі, про які нам ніколи й не снилося.

Манд. Як то?! Ви зважтеся впевняти, що шановні люде, наші земляки?..

Осв. А ви хиба ніколи не чули, як ті шановні люде, що побували по чужих краях, оповідають про те, що там моральність усе дужче псується?

Манд. Ну, вжеж...

П. Альв. І я чула.

Осв. І можете цілком їм вірити. Бо серед їх бувають такі, що добре на тому знаються. (*Хапаючися за юлову*). О!.. Так обкидати болотом те гарне, ясне, вільне життя!

П. Альв. Не треба хвилюватися, Освальде... Тобі це шкодить.

Осв. Правда, мені це шкодить. А все, знаєш, через оту кляту втому... Так я піду похожу трохи до обід. Вибачайте, пане пасторе! Ви вже не гнівайтеся на мене; це так щось на мене найшло. (*Виходить друшми дверима ліворуч*).

П. Альв. Бідний мій хлопчик!..

Манд. Та таки так!.. До такого дійти!..

П. Альв. (*мовчки на йою дивиться*).

Манд. (*ходить по хаті*). Він назвав себе блудним сином. Так—на жаль, на жаль!

П. Альв. (*усе мовчки на йою дивиться*).

Манд. А ви що про це скажете?

П. Альв. Скажу, що Освальд цілком правий.

Манд. (*став*). Правий? Правий! Маючи такі думки!

П. Альв. Я в своїй самотині дійшла до таких саме думок, пане пасторе. Але все не зважувалася почати про такі справи говорити. То ось тепер мій син за мене говоритиме.

Манд. Вас можна тільки жаліти, пані Альвінг. І я повинен поговорити з вами серйозно. Тепер перед вами не ваш порадник, якому ви звіряєтесь, не старий друг — ваш і вашого чоловіка, а ду-

ховний батько, суддя вашої совісти, яким я був вам у найкритичнішу хвилину в вашому житті.

П. Альв. І що ж скаже мені мій духовний батько?

Манд. Найсамперед я дещо вам пригадаю. Сами тепер буде доладу. Завтра помине десять років, як умер ваш чоловік. Завтра освятимо пам'ятник йому. Завтра я говоритиму промову перед усім народом... а сьогодні говоритиму тільки до вас.

П. Альв. Добре, пане цасторе, я вас слухаю.

Манд. Пам'ятаєте ви, що всього через якийсь рік після весілля ви стояли на краю безодні? Кинули свою хату й сем'ю... втекли від свого чоловіка?.. Так, пані Альвінг, ви втекли, втекли і не хотіли вернутися, хоч як він благав.

П. Альв. А ви забули, яка я була безмірно нещаслива першого ж року як одружилась?

Манд. Ах, оцей мені непокійній дух, оце вимагання щастя отут, на землі! Та яке право ми, люде, маємо на щастя? Ні, пані Альвінг, ми повинні виконувати свою повинність. І ваша повинність була — зоставатися вірною тому, кого ви вибрали раз на все життя і з ким вас з'язано святим з'язком.

П. Альв. Ви добре знаєте, як по гультайському жив тоді Альвінг.

Манд. Я добре знаю, що тоді говорено про його. І звичайно, що мені менче ніж кому іншому личить хвалити його поведіння замолоду, як що про його говорено правду. Але жінку не поставлено суддею над чоловіком. Ви повинні були покійно нести хрест, який положила на вас Вища сила. А ви замість того — обурилися і скинули з себе той хрест; як ваш чоловік спіткнувся, ви покинули його, хоч і повинні були бути

йому підпорою; ви поставили на небезпеку своє добре ім'я... та за малим не занепастили ще й добре ім'я інших людей.

П. Альв, Інших? Мабуть ви хотіли сказати іншого?

Манд. Ви зробили в найвищій мірі необачно, шукаючи притулку в мене.

П. Альв. У нашого духовного батька? У друга нашої сем'ї?

Манд. От саме через це. Еге, дякуйте Богові, що в мене стало сили... що мені пощастило втихомирити вас од ваших нерозумних замірів, і що Господь поміг мені вернути вас до вашої повинності, до семейового огнища і до вашого законного чоловіка.

П. Альв. Так, пасторе Мандерсе, це безперечно зробили ви.

Манд. Я був тільки нікчемним знаряддям у руках Господніх. І хиба не на добро вам тоді та й на все життя потім пощастило мені вмовити вас скоритися своїй повинності? Хиба не справдилося все так, як я наперед казав? Хиба Альвінг не покинув усі свої негарні вчинки, як і личить мужчині? Хиба з того часу і до кінця свого життя не жив бездоганим життям у злагоді й любові з вами? Хиба не став він справжнім добродієм своєму краєві і чи не підняв він і вас, зробивши вас помішницею собі у всіх ділах своїх? Достойною, працьовитою помішницею... так, я знаю це, пані Альвінг. Я повинен сказати вам цю хвалу. Але тепер я дійшов до другої вашої провини.

П. Альв. Яка ж то провинна?

Манд. Як ви колись занедбали повинність жінчину, так потім занедбали і повинність материну.

П. Альв. А!..

Манд. Над вами завсігди панував дух своволі. Вам завсігди подобалися неслух і беззаконство. Ви ніколи не могли коритися ніякій повинності. Не зважаючи ні на що, не соромлючись, ви змагалися скинути з себе всякі обов'язки, мов би тільки од вашого хотіння залежало — виконувати їх, чи ні. Вам не схотілося виконувати обов'язки подружні — ви покинули чоловіка; важкими здалися вам обов'язки матеріни — і ви віддали свою дитину чужим людям.

П. Альв. Правда, я це зробила.

Манд. І через те стали йому чужою.

П. Альв. Ні, ні, не стала.

Манд. Стали! Повинні були стати! І яким ви вернули його собі знову? Ну, зміркуйте добре, пані Альвінг! Ви багато согрешили перед вашим чоловіком... і тепер признаєтеся в цьому, становлючи йому пам'ятник. Признайте ж свою провину і проти сина. Ще, може, не пізно вернути його на праву путь. Рятуйтеся сами і рятуйте в йому те, що ще можна обрятувати. Еге, *(піднімаючи вгору пальця)*, воістину ви великогрішна мати, пані Альвінг! Вважаю, що я повинен вам сказати. *(Мовчать)*.

П. Альв. *(по малу, зовсім спокійно)*. Пане пасторе, ви зараз сказали мені все, що хотіли, а завтра скажете прилюдно промову про мого чоловіка. Я завтра говорити не буду. Але тепер і мені хочеться поговорити з вами так саме по щирості, як і ви говорили зо мною.

Манд. Ви, звісно, хочете сказати про те, що вашу провину робить не такою великою...

П. Альв. Ні, я просто оповідатиму.

Манд. Що ж там?

П. Альв. Ви зараз говорили мені про мого чоловіка, про наше життя з ним після того, як

вам пощастило — як ви кажете — вернути мене до виконання моїх обов'язків... Та тільки ж ви сами не пильнували нашого життя. Саме з того часу ви, наш друг і повсякчасний гість, не бували вже в нашій хаті.

Манд. Та ви ж зараз після цього виїхали з города.

П. Альм. Еге; ви ні разу не одвідали нас тут, поки живий був мій чоловік. Тільки як узялися ви клопотатися про захисток, то почали приїздити сюди за ділом.

Манд. *(тихо, незважливо)*. Олено... як що це докір, то я прохаю вас узяти на увагу...

П. Альв. ... ваше становище. Так. Та ще й те, що я була жінкою, яка покинула була свого чоловіка. Од таких шалених людей звичайно треба бути якомога далі.

Манд. Дорога... пані Альвінг, ви вже занадто прибільшуєте...

П. Альв. Так, так, хай буде так! Я тільки хотіла вам сказати, що думали ви про моє семейове життя на підставі того, що люде говорили, а сами ні до чого не доглядалися.

Манд. Ну, хай і так; то що ж з того?

П. Альв. А ось я зараз розкажу вам усю правду, пане пасторе. Я запряглася собі, що ви колись таки довідаєтеся про неї. Тільки ви сами!

Манд. Яка ж та правда?

П. Альв. Правда така, що мій чоловік умер таким же розпустним, яким був усе своє життя.

Манд. *(хапаючись за стілець)*. Що ви сказали?

П. Альв. Умер дев'ятнадцятого року по одруженні таким же розпустним, або принаймні таким же рабом своїх гидких завичок, яким був і перед тим, як ви нас повінчали.

Манд. Так помилки молодих літ... деяке одхилання з правої путі... випивання, коли хочете, ви звете распустою?

П. Альв. Так звав це наш домашній лікар.

Манд. Я зовсім не розумію вас.

П. Альв. Що ж тут не розуміти?

Манд. У мене в голові все обертом пішло... То це все ваше подружнє життя... це довголітнє умісне життя з вашим чоловіком було не що інше, тільки безодня... схована від людського ока?

П. Альв. Так. Тепер ви це знаєте.

Манд. Це... до цього я не скоро звикну... Не можу зрозуміти... Та як же це було можливо?... Як з цим можна було сховатися від людей?

П. Альв. За для цього я день-у-день мусила з ним боротися... Як народився наш Освальд, то Альвінг наче трохи схеменився. Але не надовго. І мені довелося боротися ще завзятіше, боротися не на життя, а на смерть, щоб ніхто ніколи не довідався, яка людина батько моєї дитини. До того ж ви знаєте, який він з погляду був симпатичний, як подобався всім. Хто б міг повірити, що він щось негарне робить? Він був з тих людей, які що б ні зробили, то люде не думатимуть про їх негарно... Але тепер, Мандерсе, ви повинні довідатися про все до краю... Дійшло нарешті й до найбільшої гидоти.

Манд. Ще до гіршого, ніж було?

П. Альв. Я спершу не дуже зважала на те, що робив він нишком по за хатою, хоч і добре все знала. Але як ця ганьба сталася в нашій господі...

Манд. Що ви сказали? В цій господі?

П. Альв. Еге, тут у нашій власній господі. Отам у ідальні (показуючи на перші двері пра-

воруч) я вперше про це довідалася. Я чогось пішла туди і не щільно причинила двері. Коли чую, наша покоївка увійшла поливати квітки...

Манд. Ну, ну...

П. Альв. Трохи згодом, чую, і Альвінг увійшов, щось тихенько сказав їй і зненацька... (*Нервово сміється*). О, ті слова й досі дзвенять мені в вухах... і крають моє серце, і здаються такими чудними... Я почула, як моя покоївка сказала стиха: пустіть мене, пане камергерє, пустіть бо!

Манд. Яка непростима необачність! Але все ж не більше як необачність, пані Альвінг. Повірте мені!

П. Альв. Я скоро довідалася, чому мала вірити. Камергер таки досяг свого... І це мало послідки, пасторе Мандерсе.

Манд. (*мов перуном ударений*). І все це тут, у господі? У цій господі?

П. Альв. Я багато витерпіла в цій господі... Щоб він не йшов з дому вечорами... і ночами... я мусила бути йому за товариша, як він піячив нишком у своїй хаті нагорі... сидіти з ним удвох, цокатися чарками, вислухувати його непристойне, безглузде базікання, потім за малим не битися з ним, щоб стягти його на ліжко...

Манд. (*вражений*). І ви могли те все терпіти?!

П. Альв. Я терпіла все ради свого сина. Але як сталося це останнє знуцання, як моя покоївка... тоді я заприсяглася собі: час зробити тому кінець! І я взяла все до своїх рук... стала господинею в хаті... і над ним, і над усіма... Тепер я мала в руках зброю проти його; він не смів і піснути. Ото тоді я й одіслала Освальда з дому. Хлопцеві йшов сьомий рік, він почав помічати, почав розпитувати, як звичайно діти. Я не могла цього стерпіти, Мандерсе. Мені зда-

валосся, що дитина з кожним удиханням втягає в себе заразу в цій господі. От через це я й одіслала його. І тепер ви розумієте також, через віщо він ні разу не переступав порога батьківської господи, поки батько його був живий. Ніхто не знає, чого мені це коштувало.

Манд. Воістину ви багато витерпіли!

П. Альв. Я й не витерпіла б, як би не було в мені моєї праці. Так, сміливо скажу, що я багато працювала. Всі оті поліпшення в господарстві, купування земель, нові способи господарювання та корисні підприємства, за які так вихваляли Альвінга—ви думаете, в його ставало енергії це робити? Він цілісінький день вилежувався на каніпі та читав старий адрес-календарь. Ні, тепер я скажу вам усе. Я подавала йому ті всі думки й заміри, як траплялося, що в його була свіжіша голова, і я ж на своїх плечах несла те все, як він знову запивав або зовсім розкисав та виксився.

Манд. І такому чоловікові становите ви пам'ятник!

П. Альв. Мене примушує нечисте сумління.

Манд. Нечисте сумління?.. Як то?

П. Альв. Мені все здавалося, що правда не може не виявитися. А захисток для дітей повинен припинити всі розмови, розвіяти всі підозрювання.

Манд. Правда, ви не помилилися.

П. Альв. Та ще й друга була в мене причина. Я не хотіла, щоб Освальдові, моему синові, зосталося щось од батька.

Манд. Так це ви на Альвінгови гроші?..

П. Альв. Еге. Я що-року відкладала на захисток визначену частку з прибутку, аж поки наскладала стільки—я добре це обрахувала—

скільки було в поручика Альвінга тоді, як він став багатим женихом.

Манд. Я вас розумію.

П. Альв. Стільки, за скільки він мене купив... Я не хочу, щоб Освальдові припала хоч копійка з тих грошей. Мій син одержить усе тільки від мене. (Освальд Альвінг увіходить правими дверима вже без бриля й без пальто).

П. Альв. (іде йому назустріч). Уже й вернувся, синку мій любий?

Осв. Еге. Як тут ходити? Дощ іде без перестану. Але я чую, що зараз сядемо обідати. Це дуже добре!

Рег. (увіходить з їдальні з листом у руках). Вам лист, пані. (Віддала лист).

П. Альв. (ілянувши на пастора). Мабуть кантати на завтра, на свято.

Манд. Хм...

Рег. І стіл до обіду готовий.

П. Альв. Гаразд. Зараз прийдемо. Я хочу тільки... (Розриває коверту).

Рег. (Освальдові). Червоного чи білого портвейну звелите подати, пане Альвінгу?

Осв. І того, й того, панно Енгstrand.

Рег. Вієн... зараз, пане Альвінгу. (Іде в їдальню).

Осв. Мабуть треба допомогти одіткнути.. (Іде за нею в їдальню, не причинивши дверей).

П. Альв. (виймає з коверти). Еге, воно: кантати на свято, пасторе Мандерсе.

Манд. (склавши руки). Чи спроможусь же я завтра сказати промову?..

П. Альв. Та вже якось скажете.

Манд. (тихо, щоб його не почули в їдальні). Еге, не можна ж сіяти спокусу в серця парафіянам.

П. Альв. *(тихо, але твердо)*. Так. Але по-тому—кінець усій отій довгій, тяжкій комедії. Позавтрьому мертвий уже не існуватиме за для мене, так наче він ніколи й не жив у цій господі. Тут зостануться тільки мій син з своєю матіррю. *(В їдальні падає стілець і чути як Регіна іоворить пошепки, але іостро)*.

Рег. Освальде! Збожеволів ти? Пусти мене!

П. Альв. *(здрігнувшись з жаху)*. А!.. *(Дивиться мов божевільна на непричинені двері. В їдальні Освальд кахикає, тоді щось мушче і нарешті чути, як одтикають пляшку)*.

Манд. *(обурений)*. Та що ж це! Що ж це, пані Альвінг?

П. Альв. *(хрипко)*. Мара! Парочка звідти... *(показує на іанок)* прийшла з того світу.

Манд. Що ви кажете! Регіна? Так вона?..

П. Альв. Еге. Ходім! Ні слова!.. *(Схопивши пастора за руку, нетвердою ходою іде з ним у їдальню)*.

Друга дія.

Та ж таки світлиця. На дворі іустий туман. Пастор Мандерс іпані Альвінг виходять з їдальні.

П. Альвінг *(ще на порозі)*. На здоров'я пане пасторе! *(Повернувшись до їдальні)*. А ти не прийдеш до нас, Освальде?..

Освальд *(з їдальні)*. Ні, дякую; хочу трохи проходитися.

П. Альв. Піди, піди; дощик саме перестав. (Зачиняє двері в їдальню, іде до дверей у передпокій і кличе): Регіно!

Рег. (з передпокою) Чого пані треба?

П. Альв. Піди вниз, допоможи їм там з вінками.

Рег. Добре, пані.

П. Альв. (упевнившись, що Регіна пішла, зачиняє двері з передпокою).

Манд. Сподіваюся, що йому там не буде чути?

П. Альв. Як двері зачинені, то ні. Та він зараз піде.

Манд. Я й досі не стямлюся. Не розумію, як той обід душа приймала.

П. Альв. (ходить по хаті і силкується заспокоїтися). Так і мені. Але що ж тепер робити?

Манд. Еге, що робити? Таки й не знаю. Не маю ніякого досвіду в таких справах.

П. Альв. Я певна, що ще не дійшлося до лиха.

Манд. Ні, Боже борони! Але все ж те, що між ними є—дуже непристойне.

П. Альв. Будьте певні, що це Освальд на мить запалився, більше нічого немає.

Манд. Знову кажу, що я недосвідчений у таких ділах, але все ж мені здається...

П. Альв. Ії, звісно, треба виправити з дому. І зараз же. Це зрозуміло...

Манд. Авжеж.

П. Альв. Але куди? Ми ж не можемо...

Манд. Куди? Звісно ж додому до батька.

П. Альв. До кого?

Манд. До батька... Ах, та'дже ж Енгstrand не... Але ж, Господи, невжеж це правда? Може ви помиляєтеся?

П. Альв. На жаль, ні. Йоганні довелося признатися мені у всьому... Та й Альвінг не на-

смілився одбріхуватися. І треба вже було якось покрити це.

Манд. Іншого способу мабуть таки й не було.

П. Альв. Її зараз одіслано і дано добрі гроші, щоб мовчала. А далі вона вже сама все зробила: оселилася в городі і поновила знайомости з столяром Енгстрандом; мабуть вона натякнула йому, що має гроші і вигадала про якогось чужоземця, що ніби то припливав сюди влітку яхтою. І ото вони поспішилися з весіллям. Та ви ж їх і вінчали.

Манд. Але як же зрозуміти це? Я добре пам'ятаю, як Енгstrand прийшов до мене, прохаючи повінчати їх; він був такий нещасний, так гірко каявся за необачність, якої допустилися він із своєю молодю.

П. Альв. Ну, вжеж: він узяв усе на себе.

Манд. Але так удавати! І передо мною! Цього я не сподівався від Якова Енгстранда. Я ж йому вичитаю! Знатиме він!.. Така неморальність... за для грошей. . Скільки ж було грошей у дівчини?

П. Альв. Триста спецій-далерів.

Манд. Лихо тяжке — за якихсь нікчемних триста далерів одружитися з повією!..

П. Альв. Що ж ви скажете про мене? Я ж одружилася з повією мужчиною.

Манд. Свят! свят! Що ви кажете! З повією мужчиною!

П. Альв. Чи ви думаєте, що Альвінг був чистіший, ідучи зо мною до шлюбу, ніж Йоганна до шлюбу з Енгстрандом?

Манд. Ну, це ж страшенно неоднакові речі.

П. Альв. Не такі вже неоднакові. Ціна тільки не одна. Якись нікчемні триста далерів— і маєток.

Манд. Та ні, як таки ви рівняєте таке, чого ніяк не можна рівняти! Ви ж слухалися свого серця і поради близьких вам людей.

П. Альв. (*не дивлячися на йойо*). Я думала, що ви розуміли, чого тоді хотіло моє серце.

Манд. (*холодно*). Як би я це розумів, то не бував би щоденним гостем у вашого чоловіка.

П. Альв. У всякому разі певно те, що я тоді не порадилася добре сама з собою.

Манд. За те ви порадилися з близькими вам людьми: з матір'ю та з обома тітками. Звичайно, це так і годиться.

П. Альв. Правда, з ними я радилася. І вони рішили за мене. О, це просто неймовірно, як швидко й просто вони рішили, що це було б божевільство не піти за такого жениха. Як би тепер моя мати встала з труни та подивилася, що вийшло з того блискучого одружіння!

Манд. За те, що вийде, ніхто не може ручитися. У всякому разі безперечно те, що ви одружилися зовсім як закон велить.

П. Альв. (*біля вікна*). Еге ж, як закон велить! Мені часто спадає на думку, що саме через це і все лихо на землі.

Манд. Пані Альвінг, ви грішите.

П. Альв. Може. Але я вже довше не можу миритися з усіма отими умовностями, що держать нас у путах. Не можу! Я хочу стати вільною.

Манд. Що ви хочете сказати?

П. Альв. (*стукаючи пальцями по підлокотнику*). Не треба було зовсім ховатися з тим, що робить Альвінг. Але тоді я боязька була і не могла зробити інакше. Потроху й через особисті свої причини... Така я була боязька...

Манд. Боязькі?

П. Альв. Еге. Як би люде про все довідалися, то подумали б так: „Бідолаха! Не диво, що він п'є, бо має таку жінку, що вже раз кидала його!“

Манд. І мали б деяку рацію.

П. Альв. (*пильно дивиться на пастора*). Будь би я така, якою треба було бути, я покликала б до себе Освальда і сказала б йому: слухай, синку, батько твій робить усяку гидоту...

Манд. Та, Господи...

П. Альв. І розказала б йому все, як оце зараз вам—усе до слова.

Манд. Мене можуть обурити ваші слова, пані.

П. Альв. Знаю, знаю. Мені й саму обурюють ці думки. (*Одійшовши од вікна*). От яка я боязька.

Манд. І ви звете боязькістю те, що єсть вашою повинністю! Ви забули, що діти повинні любити й шанувати своїх батьків?

П. Альв. Не будемо говорити загально, а питаємо себе: чи повинен Освальд любити й шанувати камергера Альвінга?

Манд. Чи ваше материнське серце нічого вам не підказує, не заборяняє вам руйнувати ідеали вашого сина?

П. Альв. А як же буде з правдою?

Манд. А з ідеалами?

П. Альв. Ах, ідеали, ідеали! Як би я не була така боязька...

Манд. Не гордуйте ідеалами, пані Альвінг—за це буває тяжка кара. А надто ще, як справа йде про Освальда. На жаль, у його, здається, і так небагато ідеалів. Але мені здалося, що батько уявляється йому людиною з ідеалами.

П. Альв. Це правда.

Ман. І ви сами навчили його так думати своїми листами.

П. Альв. Еге, бо вважала це за свою повинність. Та й через інші причини. І я брехала весь час. О, яка боязькість, яка боязькість!

Манд. Ви дали вашому синові щасливу іллюзію, пані Альвінг... Не маловажте цього.

П. Альв. Хто знає, чи справді це гарно.— Але ніяких історій з Регіною я все ж не попущу. Не можна ж попускати, щоб він занепаєтив бідну дівчину.

Манд. О, ні, боронь Боже! Це було б страшне діло.

П. Альв. Ще коли б я знала, що це в його справжнє почування, що він міг би бути щасливий...

Манд. Що ви кажете?

П. Альв. Але цього не може бути: Регіна, на жаль, не така.

Манд. А коли б?... Що ви хотіли сказати?

П. Альв. Та ще до того, як би я не була така без міри боязька, то я сказала б йому: повинчайся з нею, або впорядкуйтеся, як собі хочете, тільки щоб без брехні.

Манн. Та Господи милосердний!.. Звінчати їх, дати їм законний шлюб!.. Це щось страшне... нечуване...

П. Альв. Нечуване? А скажіть по щирости, пасторе Мандерсе, ви не думаєте, що тут багато єсть подружжів, у яких чоловік і жінка такі саме близькі родичі?

Манд. Я зовсім вас не розумію.

П. Альв. Ну, скажемо, розумієте.

Манд. Ну, так, ви говорите про можливі випадки, що... На жаль, це правда, що сімейове життя в нас не завсігди буває таке чисте, як

годилося би. Але в тих випадках, про які ви натякаєте, ніхто ж не знає нічого... у всякому разі — нічого певного. А тут навпаки... І ви — мати, могли б хотіти, щоб ваш...

П. Альв. Та зовсім я не хочу. Навпаки, я саме й не хочу попустити, щоб таке сталося, ні за що в світі. Про що ж я й говорю!

Манд. Ну, так, але через боязкість, як ви сами сказали. А як би ви не боялися... Господи... таке несвітське спарування!

П. Альв. Ну, зрештою кажуть, що ми всі походимо від таких паруваннів. І хто ж завів на світі такий лад, пасторе Мандерсе?

Манд. Про такі питання я з вами не буду говорити. Не такий дух у вас. Але як же ви можете говорити, що це тільки через вашу боязкість...

П. Альв. Слухайте, як я думаю про це. Я боязька через те, що в мені сидить щось таке, що вже вижило своє... мов примари, що ніяк я їх не можу збутися.

Манд. Як ви кажете?

П. Альв. Я кажу, що це щось таке, мов примари. Як я почула, як у їдальні говорили Регіна та Освальд, мені в'явилось, що передо мною мов примара з того світу. Але я починаю думати, що і всі ми такі примари, пасторе Мандерсе. В нас виявляється не тільки те, що ми маємо спадщиною від батька та матері, але озиваються й усі старі вірування, розуміння і таке інше, що вже давно вижило свій вік. Все воно в нас не живе вже, але в'їлося так міцно, що ми не можемо збутися його. Тільки візьму в руки газету, то так і бачу, як бігають поміж рядками ті виходьки з труни. І це певно, що по всій країні аж кишать такі примари; мабуть їх так саме

не можна злічити, як пісок у морі. А ми такі нікчемні страхополохи, так боїмося світу.

Манд. А що, оце наслідки вашого читання!.. Гарні наслідки, що й казати! Ах, ці огидні, вільнодумні писання!

П. Альв. Помиляєтеся, дорогий пасторе. Це ви збудили мою думку. Вам честь і слава.

Манд. Мені?

П. Альв. Еге, бо ви примусили мене скоритися тому, що називали повинністю. Ви вихваляли те, проти чого обурювалась уся моя душа. І тоді я почала міркувати про вашу науку. Я хотіла розплутати один тільки вузлик, але як роз'язала його, то й усе геть розлізлося. І я побачила, що то була дуже не міцна робота.

Манд. *(вражений, іоворить тихо)*. Та невже ж оце і весь здобуток найтяжчої боротьби, яка тільки була в моєму житті?

П. Альв. Скажіть краще, що ви програли, справу найгіршим способом.

Манд. Це була найбільша в моєму житті поразка, Олено. Поразка над самим собою.

П. Альв. Це було злочинство проти нас обох.

Манд. Злочинство, що я сказав вам — верніться до вашого законного чоловіка, тоді як ви прийшли до мене, мов не при собі маючись, з криком: ось я, візьми мене! То це було злочинство?

П. Альв. Еге, я так думаю.

Манд. Ми з вами не розуміємо одно одного.

П. Альв. У всякому разі перестали розуміти.

Манд. Ніколи... ніколи в найтаємніших своїх думках, не ставився я до вас инакше, як до чужої жінки.

П. Альв. Так... справді?

Манд. Олено!..

П. Альв. Люде так швидко забувають.

Манд. Не я. Я той, що й був завсігди.

П. Альв. (*одмінила тон*). Так, так, так... не будемо говорити про минуле. Тепер вас цілком опанували комісії та засідання, а я блукаю тут та борюся з примарами і в своїй душі, і навкруги.

Манд. Ті, що навкруги, я допоможу вам одігнати. Після того всього, про що я сьогодні од вас довідався і що проняло жахом мою душу, я не можу zostавити в вашій хаті молоду недосвідчену дівчину.

П. Альв. Чи не знайти б їй безпечний захисток, віддавши заміж за порядну людину?

Манд. Авжеж! Я думаю, що це було б найкраще. Регіна саме в такому віці, що... Се б то, я властиво не знаюся на цьому, але...

П. Альв. Регіна швидко стала дорослою.

Манд. Правда ж? Мені згадується, що вона була вже надзвичайно розвинена фізично, як я готував її до конфірмації. Але поки що—треба одіслати її додому, щоб батько доглядав її... Ах, та Енгstrand же їй не... І він... він міг так дури-ти мене! (*Хтось стукає в двері з передпокою*).

П. Альв. Хто б же то? Прошу!

Енгstrand (*удянений у святкову одержу стає на порозі*). Прошу вибачення, але...

Манд. Хм...

П. Альв. А, це ви, Енгстранде.

Енг. Там не було нікого з слуг, так я й на-смілився постукати в двері.

П. Альв. Ну, то йдіть же! Ви до мене?

Енг. (*увиходе*). Ні, спасибі вам! Я хотів би панові пасторові шось сказати.

Манд. (*ходить по хаті*). Хм, так! Зо мною хочете поговорити? Справді? .

Енг. Еге, дуже хочу...

Манд. (*стає перед ним*). Ну, дозвольте спитати, яке там у вас діло?

Енг. Та діло ось яке, пане пасторе. Тепер там у нас роцитують робітників.--Дуже вам дякуємо, пані!—Ми, значить уже зовсім доробили. Так мені й здається, що годилось би нам... ми так в одному гурті робили ввесь час... годилось би нам помолитися всім укупі на прощання.

Манд. Помолитися? В захисткові?

Енг. Чи може ви, пане пасторе, думаєте, що це не годиться?

Манд. Ні, чому ж, годиться, але... хм...

Енг. Я сам тут завів був такі духовні сходи вечорами...

П. Альв Справді?

Енг. Еге, іноді. Так собі, були розмови, от як то кажуть для душі спасенія... Тільки я проста людина, невчена--просвіти мене Господи!--нема в мене настоящего понятія... Так я й подумав, уже як пан пастор тут...

Манд. Бачите, Енгстранде, я повинен спершу спитати вас про одну річ. Приготувалися ви до такої молитви? Чиста в вас совість?

Енг. О, Господи, помилуй мене грішного! Де вже нам говорити про совість, пане пасторе!

Манд. От же саме про неї нам і треба поговорити. Що ж ви мені скажете?

Енг. Еге, совість...воно, звісно, не без гріха...

Манд. Добре, що хоч признаєтеся... А чи не скажете ви мені тепер просто, по щирости... як це розуміти—про Регіну?

П. Альв. (*швидко*). Пасторе Мандерсе!

Манд. (*заспокоюючи*). Дозвольте мені!..

Енг. Про Регіну? Господи Ісусе! Як ви мене

налякали! (*Дивиться на пані Альвіні*). Їй же ніякого лиха не сталося?

Манд. Мабуть. Але я питаю, чим вам доводиться Регіна? Кажуть, що ви їй батько... Ну?

Енг. (*непевно*). Так... хм... ви ж, пане пасторе, знаєте, як у нас вийшло з небіжкою.

Манд. Годі викручуватися! Кажіть по правді! Ваша покійна жінка призналася пані Альвінг у всьому перше ніж пішла од неї.

Енг. Ах, щоб!.. То це...

Манд. Еге, ваша брехня виявилась, Енгстранде.

Енг. А вона божилася та проклиналася як!

Манд. Проклиналася?

Енг. Ні, вона тільки присягалася всім на світі.

Манд. І ви стільки років ховали од мене правду? Ховали од мене, а я так вірив вам у всьому!

Енг. Та... так уже сталося... нема що робити!..

Манд. Хиба ж я заробив це од вас, Енгстранде? Хиба ж я не був готовий завсігди допомогти вам і словом, і ділом, скільки спромоги? Одмовляйте: так це?

Енг. Та воно поганенько прийшлося би мені не раз та й не двічі, як би не пастор Мандерс...

Манд. І ви так мені оддячили! Призвели до того, що я написав неправду в церковній книзі! Стільки років ховали від мене справжню правду! Такого не можна простити, Енгстранде, і з цього часу байдуже мені до вас!

Енг. (*зітхнув*). Та... щось воно так виходить.

Манд. А хиба ви могли б щось сказати, чимсь виправдатися?

Енг. Та чого ж їй було ходити та плескати про таке, ще дужче страмитися? Ну, подумайте

собі, пане пасторе, як би вас таке спиткало як покійну Йоганну...

Манд. Мене?!

Енг. Господи Ісусе! Та не саме таке. Я хотів сказати: як би пастора спиткало щось таке, за що люде очі вибивають, як то кажуть. Не годиться нашому братові дуже гостро судити бідну жінку.

Манд. Я й не сужу її. Я вам докоряю.

Енг. А коли ласка ваша,—спитався б я пана пастора про одну річ...

Манд. Питайте.

Енг. Чи годиться людині підняти того, хто впав?

Манд. Авжеж.

Енг. І ще: чи годиться людині додержувати свого щирого слова?

Манд. Звичайно; але...

Енг. Ото ж як спиткало її лихо через того англійця...чи може американця, чи росіянина—як там їх звати—то вона й приїхала в город. Бідолашна спершу було одвертається од мене... і раз так, і два... Ій, бачте, краси треба, а в мене нога он яка. Ви ж знаєте, пане пасторе, як одного разу я зважився зайти туди, де матроси п'ячили та розкошували... хотів повернути їх на праву путь...

П. Альв. *(біля вікна)*. Хм...

Манд. Знаю, Енгстранде. Ті розбішаки скинули вас зо сходів. Ви вже казали мені про це. За ваше каліцтво шанувати вас треба.

Енг. Я тим не величаюся, пане пасторе. Я тільки хотів сказати, що вона прийшла до мене і призналася мені з гіркими слізьми і скреготом зубовним. І, скажу по правді, пане пасторе, страх як мені її жалко стало.

Манд. Чи так це, Енгстранде? Що ж далі?

Енг. Ну, я й кажу їй: американець твій блукає десь по світах. А ти, Йоганно, кажу, спіткнулася, не вберегла себе. Та Яків Енгstrand, кажу, добре стоїть на двох ногах... Бачите, пане пасторе, я так говорив з нею, ніби як у притчах говориться.

Манд. Я розумію. Кажіть, кажіть далі!..

Енг. Ну, то я й підняв її і взяв з нею законний шлюб, щоб люде й не знали, як там вона грішила з чужоземцями.

Манд. Це ви дуже гарно зробили, я не можу тільки похвалити, що ви взяли гроші...

Енг. Гроші? Я? Ні шеляга.

Манд. *(допитливо дивлючись на пані Альвіні)*. Одначе...

Енг. А, так, стривайте, згадав. У Йоганни, правда, були якісь грошенята. Але я й знати про їх не хотів. Я казав, що це мамон, плата за гріх—те поскудне злото... чи папірці—не знаю, що там було... Ми б їх кинули в вічі американцеві, кажу, та він так і згинув, пропав десь за морем, пане пасторе.

Манд. Чи так же це, мій добрий Енгстранде?

Енг. А то ж як? Ми з Йоганною так і рішили повернути гроші ті на дитину. І так і зробили. І я за кожну таки копійчину міжу сказати, куди вона пішла.

Манд. Але ж це дуже одміняє справу...

Енг. Оце так воно все було, пане пасторе. І, не хвалившись, скажу, що я був Регіні як рідний батько... скільки спромози в мене було... Бо я ж чоловік не міцної вдачі.

Манд. Ну, ну, дорогий Енгстранде...

Енг. А все ж по щирости можу сказати, що й дитину вигодував і любив покійну жінку, і

жив з нею в згоді, учив її, щоб корилася мені, от як і в Писанії сказано. І ніколи мені й на думку не спало піти до пастора та похвалитися, що от і я хоч раз за життя зробив добре діло. Ні, Яків Енгstrand як що зробить, то не опускає язика. Воно—що й казати—не дуже часто йому трапляється так робити. І як прийде до пастора, то дай Боже встигнути хоч про гріхи поговорити, Бо—кажу ж—совість не без гріха.

Манд. Вашу руку, Якове Енгstrandе!

Енг. Господи Ісусе... пане пасторе...

Манд. Не вигадуйте, Енгstrandе! (*Стискає руку столярові.*) Отак-о!..

Енг. І як я тепер щиро попрошу прощення в пана пастора ..

Манд. Ви? Ні, то я повинен просити в вас прощення...

Енг. Ой! Боронь Боже!

Манд. Так, так! І я щиро прошу вас прости мене. Простіть, що я так недобре про вас думав. Молитиму Бога, щоб він дав мені змогу показати вам, як щиро я про те жалкую і виявити вам свою прихильність...

Енг. Ви, пане пасторе, з вашої ласки зробили б це?

Манд. З найбільшою охотою.

Енг. Ну, то тут така справа підхожа... На оті благословенні грошенята, що тут заробив, я хочу завести в городі притулок за для мореплавців.

П. Альв. Справді?

Енг. Еге, такий собі захисточок. Бо скільки ж то спокус усяких ловлять бідолаху мореплавця на суходолі! А в моїй хаті я доглянув би його мов рідний батько.

Манд.. Що ви про це скажете, пані Альвінг?

Енг. Звісно, готових грошей у мене обмаль, нема за що добре зачепитися,—дай, Боже, помочи!..— А як би хто мені запоміг...

Манд. Так, так, ми ще поговоримо про це, поміркуємо. Ваш замір мені дуже подобається. А тепер ідіть і приготуйте все, що треба, та позасвічуйте свічки, щоб по святному було. І поговоримо, і помолимося разом, дорогий Енг-странде. Тепер я вірю, що ваша душа готова до молитви...

Енг. Та й мені так здається... Будьте здорові, пані, спасибі вам! Та бережіть мою Регіну. *(Втираючи сльозу)*. Вона дочка покійної Йоганни... а от же так наче приросла мені до серця. Еге, так то воно... *(Вклоняється і виходить у передпокій)*.

Манд. Ну, що ви скажете про його, пані Альвінг? Справа зовсім іншою виявляється.

П. Альв. Еге, справді.

Манд. Бачите, як обачно треба судити людей. Але за те ж і радісно впевнитися, що помилився. Як ви скажете?

П. Альв. Скажу, що ви були й будете великою дитиною, Мандерсе.

Манд. Я?

П. Альв. *(поклавши руку йому на плечі.)* І ще скажу, що мені від щирого серця хочеться вас обняти.

Манд. *(швидко задкує від неї)*. Боронь, Боже!.. такі бажання!..

П. Альв. *(усміхаючись)*. Ну, ну, не лякайтесь.

Манд. *(біля столу)*. Ви іноді якось занадто вільно висловлюєтесь. Ну, тепер я зберу і сховаю всі папери. *(Складає папери в саквояж)*. Отак. Бувайте здорові поки що. Пильнуйте ж,

як Освальд прийде. Я ще зайду до вас згодом.
(*Бере бриля і йде в передпокій*).

П. Альв. (*зітхає, визирає в вікно, прибірає децю в хаті; тоді одчиняє двері в їдальню, щоб туди ввійти, але спиняється на порозі з приглушеним криком*). Освальде, ти ще й досі за столом?

Осв. (*з їдальні*). Докурював сігару.

П. Альв. Я думала, що ти давно вже пішов ходити.

Осв. У таку годину? (*Чути, як дзенькнув стакан*).

П. Альв. (*кинувши двері відчинені, сідає шити на канапці край вікна*).

Осв. (*з їдальні*). Це пастор зараз пішов?

П. Альв. Еге, пішов у захисток.

Осв. Хм!.. (*Знову чути, як дзенькнула пляшка об стакан*).

П. Альв. Освальде любий, ти б не пив того лікьору, він такої міцний.

Осв. Під таку вохку годину це добре.

П. Альв. Може прийшов би до мене сюди?

Осв. Там же не можна курити.

П. Альв. Ти ж знаєш, що сігару можно.

Осв. Ну, добре, прийду. Тільки ще раз ковтну. Ну, от і я. (*Увіходить з їдальні з сігарою і зачиняє за собою двері*.) А де ж пастор?

П. Альв. Та кажу ж тобі, що в захисток пішов.

Осв. Ах, правда.

П. Альв. Не годиться тобі так довго сидіти за столом.

Осв. (*держить сігару за спиною*). А як мені сидиться, мамо? (*Гладить її, жалує*). Подумай, як це воно мені вернутися додому і сидіти за

мабусиним столом, у мабусиній хаті і ласувати чудовими мабусиними стравами?

П. Альв. Любий, дорогий мій синочку!

Осв. (*ходить по хаті, трохи роздратований*). Та й що ж мені тут робити? Малювати не можна...

П. Альв. Хиба не можна?

Осв. У таку годину? За весь день сонце й разу не визирне. (*Ходить по хаті*). А, як це тяжко сидіти без роботи!

П. Альв. Гляди, чи не поспішивсь дуже приїхати до дому.

Осв. Ні, мамо, так треба було.

П. Альв. Мені легше було б зректися щастя тебе тут бачити, ніж дивитися, як ти...

Осв. (*стає перед нею*). А скажи, мамо, справді це тобі таке велике щастя бачити мене тут?

П. Альв. Чи це мені щастя?..

Осв. (*мне газету*). Мені здається, що тобі за малим не байдуже, чи єсть я на світі, чи мене немає.

П. Альв. І ото таке ти кажеш матері, Освальде?

Осв. Та жила ж ти попереду пречудово й без мене.

П. Альв. Та жила... це правда.

(*Мовчать. Потроху сутеніє. Освальд ходить по хаті. Сіару він положив*).

Осв. (*стає передю матіррю*). Мамо, можна мені сісти біля тебе на канапці?

П. Альв. (*посувається, щоб йому було де сісти*). Сідай, сідай, голубе!

Осв. (*сідає*). Мамо, я хочу тобі щось сказати.

П. Альв. (*мов злякалася*). Що ж там?

Осв. (*втупив очі просто перед себе*). Несила мені довше нести цю вагу.

П. Альв. Яку вагу? Що тобі?

Осв. (*все так саме дивиться*). Я ніяк не міг зважитися написати тобі про це, а як приїхав...

П. Альв. (*хапає його за руку*). Освальде, про що ти кажеш?

Осв. І вчора, й сьогодні - я все силкувався прогнати од себе ті думки, збутися їх... Коли ж ні, не здолію.

П. Альв. (*устає*). Тепер ти повинен усе сказати, Освальде.

Осв. (*садовить її знову до себе на канапу*). Ні, сиди, сиди, і я спробую сказати... Я все жалівся, що втомився їдучи.

П. Альв. Ну, так. То що хіба?

Осв. Але це не те. Це не звичайна втома.

П. Альв. (*от-от схопиться*). Ти ж не хворий, Освальде?

Осв. (*знов садовить її до себе*). Сиди, мамо... і вислухай усе спокійно. Я не такий хворий... як звичайно бувають. (*Заломлює руки над іоловою*). Мамо, в мене дух розбитий... зламаний... Я вже не малюватиму, мамо... ніколи! (*Закривши обличчя руками і ридаючи кидається на груди матері*).

П. Альв. (*зблідла, тремтить*). Освальде! Глянь на мене! Ні, ні, цьому неправда.

Осв. (*дивиться на неї безнадійно*). Ніколи не могли працювати... Ніколи... ніколи! Бути живим мерцем! Мамо, можеш ти уявити собі щось страшніше?

П. Альв. Безщасний мій синку! Та з чого ж це сталося?

Осв. (*знову сідає просто*). Оце ж і незрозуміло. Я ніколи не дозволяв собі нічого зайво-

го, надмірного... ні в чому... Ти, мамо, не думай... Ніколи цього не робив.

П. Альв. Я й не думаю, Освальде.

Осв. І все ж мене спіткало це страшне нещастя.

П. Альв. Та це минеться, мій дорогий любий синку. Ти просто занадто втомився та й годі. Повір мені!

Осв. (*під тяжким юрем*). і я так спершу думав. Але це не те.

П. Альв. Розкажи ж мені все порядку. Все, все.

Осв. Оце ж і хочу.

П. Альв. Відколи ти це помічаєш?

Осв. Відколи я в-останнє приїхав з дому до Парижу. Почала дуже боліти голова... надто в потилиці... Наче мені на голову надівано тисний залізний обруч і зашрубовувано його знизу вгору.

П. Альв. А тоді?..

Осв. Спершу я думав, що це звичайний біль у голові, що так мучив мене, як я з хлопця ставав дорослим.

П. Альв. Так, так...

Осв. Але скоро помітив, що це не те. Я вже не міг працювати. Хотів почати новий великий малюнок, але весь мій хист наче зрадив мене, вся моя сила десь поділася, думки ростікалися... все в голові мішма йшло... О, це було щось тяжко страшне! Нарешті я послав по лікаря... і від його довідався, в чому тут сила...

П. Альв. Що ж він сказав?

Осв. Це був один з кращих паризьких лікарів. Я розказав йому все, як мені було, а тоді він почав мене розпитувати про всячину, і спочатку мені здалося, що всі ті розпитування зо-

всім ні нащо. Я не розумів, до чого він добирається...

П. Альв. Ну?

Осв. Нарешті він сказав: ви так і народилися мов червою сточені... Він саме так і сказав: *vermoulu*.

П. Альв. (*з величезною увагою*). Що ж він хотів тим сказати?

Осв. Я теж не зрозумів і попрохав його сказати зрозуміліше. І тоді той старий цінік сказав... (*Стиснув кулаки*). О!..

П. Альв. Що він сказав?

Осв. Він сказав: гріхи батьків упадуть на дітей.

П. Альв. (*тихо встає*). Гріхи батьків...

Осв. Я за малим не вдарив його по обличчю...

П. Альв. (*відходить набік*). Гріхи батьків...

Осв. (*ледве всміхаючись*). Еге, отаке вигдавав! Я, звісно, почав його вщевняти, що нічого-сінько такого зо мною бути не може. Так хіба ж він послухавсь? Ні трохи, все своє каже! І вже аж тоді, як я показав йому твої листи і переклав йому все те, що ти писала про батька...

П. Альв. Ну?..

Осв. Тоді йому, звісно, довелося згодитися, що він помилився, і тоді я довідався правди, дивної правди. Мені не можна було жити таким веселим, безжурним життям, яким жили мої товариші. Я не мав за для цього досить фізичної сили. От і виходить, що сам винен.

П. Альв. Освальде! Ні! Не вірь тому!

Осв. Він сказав, що иншого вияснення нема. О, як це тяжко! Занапастити себе навіки, на все життя... і через свою легковажність! І всі мої плани, заміри... Не сміти й думати про їх... не мати сили думати про їх!.. О, як би можно

було почати життя з початку... затерти все, що було!.. *(Падає ниць на канапу)*.

П. Альв. *(мовчки ламле руки і ходить по хаті; видно, що в душі в неї боротьба)*.

Осв. *(трохи зідол підводиться, зіпершися на лікоть і дивиться на матір)*. Як би ще це справді було від батька... то не так би жалко було... Але це!.. Так ганебно, безглуздо, легко-важно зруйнувати своє щастя, своє здоров'я... знівечити все своє життя!..

П. Альв. Ні, ні, мій дорогий, любий синочку! Так неможливо! *(Нахиляється до його)*. Ти не так безнадійно хворий, як тобі здається.

Осв. Ах, ти не знаєш... *(Схопившись)*. Та ще до того й тобі завдати такого важкого горя!.. Скільки разів хотілося мені, щоб тобі було таки байдуже до мене.

П. Альв. Мені байдуже до тебе! Освальде! Та ти ж єдиний мій син... єдиний мій скарб... єдине, що є дорогого на світі!..

Осв. *(цілує її руки)*. Так, так, бачу, бачу. Як я дома, то бачу це. І це мені найважче. Але тепер ти все знаєш. І більше не говоритимем про це сьогодні. Я не можу довго про це думати... *(Одходить на бік)*. Дай мені чогось випити, мамо.

П. Альв. Випити? Чого ж ти хочеш?

Осв. Однаково. Може є холодний пунш?

П. Альв. Та, любий Освальде...

Осв. Ну бо, мамо, не сперечайся. Будь ласка, дай! Треба чимсь задавити ті думки, що гризуть мене. *(Іде на ганок)*. Та ще й... так поночі тут!

П. Альв. *(сіпає за дзвоник)*.

Осв. І цей дощ іде без перестанку. Це ж так може тягтися тиждні, місяці. Ні єдиного соняш-

ного проміню. Скільки разів я сюди приїздив і не згадаю, щоб хоч раз бачив тут сонце.

П. Альв. Освальде... ти думаєш поїхати від мене?

Осв. Хм... (*Тяжко здихнувши*). Я ні про що не думаю. Не можу ні про що думати. (*Глухо*). Доводиться облишити все.

Рег. (*увиходить з їдальні*). Дзвонили, пані?

П. Альв. Еге, сюди лампу треба.

Рег. Зараз. Я вже засвітила. (*Виходить*).

П. Альв. (*підходить до Освальда*). Освальде, не крийся ні з чим од мене.

Осв. Я й не криюся, мамо. (*Іде до столу*). Мені здається, я вже досить сказав тобі. (*Регіна приносить засвічену лампу і становить її на стіл*).

П. Альв. Слухай, Регіно, принеси лиш наш малу пляшку шампанського.

Рег. Зараз пані. (*Виходить*).

Осв. (*беручи матір за голову*). Оце добре, я знав, що мама не дасть мене пропадати зо згаги.

П. Альв. Авжеж, мій бідолашний, дорогий синку. Хиба ж я можу не вдовольнити якогось твого бажання?

Осв. (*жваво*). Справді, мамо? Ти це серйозно кажеш?

П. Альв. Що саме?

Осв. Що не можеш не задовольнити мого бажання?

П. Альв. Але ж, дорогий Освальде...

Осв. Цсс!..

Рег. (*приносить на таці малу пляшку шампанською і два бокали і становить усе на стіл*). Одіткнути?

Осв. Ні, спасибі, я сам. (*Регіна виходить*).

П. Альв. (*сідає до столу*). Про що саме ти думав, як питав, чи правда, що я не можу не задовольнити твого бажання?

Осв. (*одтикає пляшку*). Спершу вип'ємо по бокалу... або й по два. (*Затичка вискакує; він наливає один бокал і хоче налити другий*).

П. Альв. (*накриваючи бокал рукою*). Ні, мені не треба.

Осв. Ну, то я наллю ще собі! (*Випиває бокал, знову наливає, випива, тоді сідає до столу*).

П. Альв. Ну?..

Осв. (*не дивлячись на неї*). Слухай, мамо, скажи... мені здалося за обідом, що ви з пастором якісь дивні... хм... такі мовчазні.

П. Альв. Ти помітив?

Осв. Еге. Хм... (*Трохи помовчавши*). Скажи мені, як тобі подобається Регіна?

П. Альв. Як вона мені подобається?

Осв. Еге. Правда, гарна дівчина?

П. Альв. Ти, Освальде, не знаєш її так добре, як я...

Осв. Ну?

П. Альв. Регіна, на жаль, дуже довго жила в своїх батьків. Мені треба було взяти її до себе раніше.

Осв. Так, але хіба ж вона не гарна? (*Наливає собі шампанською*).

П. Альв. У Регіни чимало вад та й великих...

Осв. Ну, то що? (*П'є*).

П. Альв. Але все ж я її люблю. І я за неї відповідаю; ні за що в світі не хотіла б, щоб їй сталося щось негарне.

Осв. (*схоплюючися*). Мамо, тільки Регіна може мене обрятувати!

П. Альв. (*устаючи*). Як то?

Осв. Я не можу, не маю сили терпіти цю муку сам.

П. Альв. А мати?.. Вона не може тобі допомогти?

Осв. Я сам думав про тебе спершу. Того й приїхав до тебе. Але бачу—так не можна. Бачу, не витерплю я тут.

П. Альв. Освальде!

Осв. Мені треба іншого життя, мамо. І через те я мушу поїхати від тебе. Я не хочу, щоб ти мучилася через мене.

П. Альв. Бідний мій синочку! О!.. Але тепер, як ти такий хворий, Освальде!

Осв. Ах, як би ще сама хвороба, то я б зостався в тебе, мамо. Ти ж бо найпевніший мій друг на світі.

П. Альв. Адже так, Освальде?

Осв. (*стурбований никає по хаті*). Але всі ті муки... каяття... І той безмежний, смертельний страх... Той невимовний жах...

П. Альв. (*іде за ним*). Жах? Чого жах? Що ти кажеш?

Осв. Не розпитуй. Я сам не знаю. Не можу пояснити.

П. Альв. (*іде праворуч і дзвонить*).

Осв. Чого тобі треба?

П. Альв. Хочу, щоб мій синок повеселішав. Щоб не гнітили його сумні думки. (*До Реїни, що увійшла*). Ще шампанського! Велику пляшку. (*Реїна пішла*).

Осв. Мамо!..

П. Альв. Ти думаєш, що ми не вміємо тут жити на селі?

Осв. Ну, хиба ж вона не чудова? Який стан! А здоров'я так і прискає з неї.

П. Альв. (*сідає за стіл*). Сідай, Освальде, та поговоримо спокійно.

Осв. (*теж сідає до столу*). Ти, мамо, певне не знаєш, що я винен перед Регіною і мушу направити свою провину...

П. Альв. Ти?

Осв. ... або свою необачність, коли хочеш. Що, правда, — цілком невинну. Як я в-останнє приїздив додому...

П. Альв. А!..

Осв. ... вона все розпитувала мене про Париж, і я оповідав їй про всячину. І пам'ятаю, сказав раз їй: а тобі самій хочеться там побувати?

П. Альв. Ну?

Осв. Вона почервоніла і одмовила, що, звісно, страх як хобіла б. А мені й надало сказати: ну, якось це буде... чи щось підхоже.

П. Альв. Ну, а тоді?

Осв. Я, звісно й забув потім про все те. А оце позавчора питаю, чи рада вона, що я зостаюся тут так надовго...

П. Альв. Ну?

Осв. ... а вона дивно якось глянула на мене і каже: а як же буде з моєю подорожжю до Парижу?

П. Альв. Її подорож!

Осв. Я став її розпитувати і довідався, що вона вважила мої слова за щось серйозне та все й марила про Париж. Почала навіть учитися французької мови.

П. Альв. Так он нащо!..

Осв. Мамо, як я побачив оту гарну, чепурну свіжу дівчину... Попереду я якось не звертав на неї великої уваги... а тепер, як вона стояла пе-

ред мене, і немов готова була розкрити мені свої обійми...

П. Альв. Освальде!..

Осв. ... мені мов блискавка сяйнула думка: тільки вона зможе тебе обрятувати! В їй стільки життя й радощів!

П. Альв, *(не розуміючи)*. Життя й радощів? Це може тебе обрятувати?

Регіна. *(увіходить з їдальні з пляшкою шампанською)*. Вибачайте, що забарилася; довелося в льох лізти... *(Становить пляшку на стіл)*.

Осв. Принеси ще бокал.

Рен. *(здивовано дивлючись на йою)*. Пані єсть же бокал, пане Альвінгу.

Осв. Еге, а ти собі принеси.

Рег. *(здріпається і скося злякано поглядає на пані Альвіні)*.

Осв. Ну?

Рег. *(стиха, заникуючись)*. Як пані скажуть...

П. Альв. Принеси бокал, Регіно! *(Регіна виходить у їдальню)*.

Осв. *(услід їй дивиться)*. Ти помітила, яка в неї хода? Як вона твердо й вільно йде.

П. Альв. Того не буде, Освальде!

Осв. Воно буде. Ти ж бачиш. Щкода й змагатися.

Рег. *(увіходить з порожнім бокалом у руці)*.

Осв. Сідай, Регіно!

Рег. *(дивиться на пані Альвіні, мов питає)*.

П. Альв. Сідай!

Рег. *(сідає на стілець край дверей у їдальню, з порожнім бокалом у руці)*.

П. Альв. Освальде...що ти почав буд говорити про радість з життя?

Осв. Еге, мамо, радість з життя,—її тут у вас мало знають. Я чомусь ніколи тут її не почуваю.

П. Альв. Навіть тоді, як ти тут, у мене?

Осв. Навіть тут, дома. Але ти цього не розумієш.

П. Альв. Ні, ні, здається, таки вже розумію... тепер.

Осв. Радість з життя... і радість з праці. Та це власне все одно. Але тут і тії радості не знають.

П. Альв. Може й твоя правда, Освальде. Ну, кажи, кажи! Виясни все добре.

Осв. Та я тільки хотів сказати, що тут учать людей дивитися на працю, як на прокляття, як на долину смутку, з якого що швидче піти, то краще.

П. Альв. Еге, долина смутку... Ми й справді всяким способом силкуємося зробити життя таким.

Осв. А там люде і слухати нічого такого не хочуть. Там ніхто вже не вірить такій науці. Там радіють з життя. Жити, існувати — самè це там уже єсть раювання. Мамо, ти помітила, що всі свої малюнки я писав на цю тему? Всі вони говорять про радість життя. На їх світ, сонце і святковий настрій і радісні, щасливі людські обличча. Ось через оце мені й страшно зоставатися тут у тебе.

П. Альв. Страшно? Чого ж ти боїшся в мене?

Осв. Боюся, що все, що є в мене гарного, почуття радості з життя, переведеться тут на щось дуже погане.

П. Альв. *(пильно дивиться на його)*. Ти думаєш, що так може статися?

Осв. Я певний, що станеться. Почни тут жити таким життям, як там, і це буде вже не те життя.

П. Альв. *(що пильно слухала, встає; очі в*

неї широко розплющені і дуже замислені). Так он з чого все пішло. Тепер я зрозуміла.

Осв. Що ти зрозуміла?

П. Альв. Вперше зрозуміла, збагнула. І можу говорити.

Осв. (*устає*). Мамо, я тебе не розумію.

Рег. (*теж устає*). Може мені піти?

П. Альв. Ні, не йди. Тепер я можу говорити. Тепер ти про все довідаєшся, любий синку. І вибереш.—Освальде! Регіно!

Осв. Цсс!.. Пастор!..

Манд. (*увиходить з передпокою*). Ну, от і поговорили годинку любо, по щирости.

Осв. І ми.

Манд. Треба допомогти Енгстрандові зробити захисток за для мореплавців. Хай Регіна їде до його допомогати...

Рег. Ні, дуже дякую, пане пасторе.

Манд. (*Тільки тепер її помітив*). Що?.. Тут— і з бокалом у руці.

Рег. (*швидко становить*). Pardon...

Осв. Регіна їде зо мною, пане пасторе.

Манд. Іде? З вами?

Осв. Еге, моєю жінкою... як що схоче.

Манд. Але ж Боже правий!..

Рег. Я до цього ні чим не причетна, пане пасторе.

Осв. Або зостанеться тут, як що я не поїду.

Рег. (*несамохить*). Тут?!

Манд. Я кам'янію з дива, пані Альвінг.

П. Альв. Не буде ні того, ні сього. Тепер я можу виявити всю правду.

Манд. Та не думаєте ж ви справді!.. Ні, ні, ні!

П. Альв. Так, я можу й хочу. І ніяких ідеалів це не зруйнує.

Осв. Мамо, з чим ви криєтеся від мене?

Рег. *(прислухається)*. Пані! Чуєте? Люде кричать! *(Пішла до ганку і дивиться в вікно)*.

Осв. *(іде до вікна ліворуч)*. Що сталося? Звідки то так світить?

Рег. *(кричить)*. Захисток горить!

П. Альв. *(кидається до вікна)*. Горить?!

Манд. Горить? Не може бути! Я зараз звідти.

Осв. Де мій бриль? Та, байдуже... Батьківський захисток!.. *(Вибіває ганковими дверима)*.

П. Альв. Мою шаль, Регіно! Вся будівля занялася!

Манд. Яке страхіття! Пані Альвінг! Це суд над домом беззаконства й неморальности!

П. Альв. Так, так, звісно. Ходім, Регіно! *(Швидко йде з Регіною в передпокій)*.

Манд. *(складає долоні)*. І не застраховано! *(Швидко за ними)*.

Третя дія.

Та ж таки світлиця. Всі двері навстяж. Лампа й досі горить на столі. На дворі поночі, тільки ліворуч оддалік видко бліде проміття від пожежі.
П. Альвінг стоїть ни ганкові і дивиться в вікно. Голова напнута шаллю. Регіна, теж напнута хусткою, стоїть трохи позад неї.

П. Альв. Усе згоріло. До цурочки.

Рег. Ще горить у льохах.

П. Альв. І Освальд досі не йде. Рятувати вже ж нема чого.

Рег. Може однести йому бриля?

П. Альв. А він навіть без бриля?

Рег. *(показує в передпокій)*. Он висить.

II. Альв. Та дарма. Він мабуть зараз прийде. Я піду сама гляну. (*Виходить іанковими дверима*).

Манд. (*увіходить з передпокою*). А пані Альвінг тут немає?

Рег. Оце тільки вийшла в сад.

Манд. Такої страшної ночі я ще не зазнавав.

Рег. Еге, велике нещастя, пане пасторе!

Манд. Ох! І подумати страшно!

Рег. І як це могло статися?

Манд. Не питайте мене, панно Енгstrand, звідки я знаю? Чи може й ви теж?.. Мало хіба того, що ваш батько...

Рег. Що ж він?

Манд. Він мене зовсім з пантелику збив.

Енг. (*увіходить з передпокою*). Пане пасторе...

Манд. (*злякавшись, повертається*). Ви й сюди за мною слідком?

Рег. Та треба ж, хай мене хрест уб'є! Ой, Господи Ісусе! Ото який гріх стався, пане пасторе!

Манд. (*ходить по хаті*). О, горе, горе!..

Рег. Та що там?

Енг. Ах, це все через нашу розмову з паном пастором там, у захисткові. (*Тихо до Рейни*). Тепер піймаємо пташку, дочко! (*Голосно*). І це через мене пастор наробив такого лиха.

Манд. Та впевняю ж вас, Енгstrанде...

Енг. Та хто ж, опріче пастора, панькався там з свічками?

Манд. (*спиняючись*). Це ви так кажете. А я зовсім не пам'ятаю, чи була в мене в руках свічка.

Енг. А я от наче зараз бачу, як пастор узяли свічку, зірвали гніт, бо він дуже нагорів, і кинули його в стружки.

Манд. Ви це бачили?

Енг. Своїми очима.

Манд. Не можу зрозуміти. І немає в мене такої завички, щоб зривати свічку пальцями.

Енг. Через те ж ви й зірвали так недобре. А справа може бути дуже кепська, пане пасторе, га?

Манд. (*стурбований ходить по хаті*). І не питайте вже!

Енг. (*іде за ним*). І пан пастор нічого не застрахували?

Манд. (*все ходить*). Та нічого ж, нічого, кажу ж вам!

Енг. (*все слідком за ним*). Не застрахували. А тоді взяли та й підпалили... Господи Ісусе! От лишенько!

Манд. (*втира піт з лоба*). Еге, це так, що...

Енг. І треба ж було, щоб така пригода сталася саме з захистком, від якого сподівалися стільки добра і городові та й усій окрузі, кажуть. Уже газети не помилують пана пастора.

Манд. А не помилують. Про це ж я й думаю. Це мабуть найгірше за все. Всі оті злі вихватки та напади... Ах, і здумати страшно!

П. Альв. (*увіходячи з саду*). І не витягнеш його звідти. Допомагає гасити

Манд. А, це ви, пані Альвінг:

П. Альв. От і не треба вам казати пишної промови, пане пасторе.

Манд. О, я б з радістю...

П. Альв. (*тихо*). Воно й краще, що так сталося. На цьому захисткові не було б благословення.

Манд. Ви так думаете?

П. Альв. А ви ні?..

Манд. Але все ж це страшне нещастя.

П. Альв. Гляньмо на його, як на практичну справу...—Ви до пастора, Енгстранде?

Енг. *(на порозі в передпокій)*. Так, пані.

П. Альв. Посидьте поки трохи.

Енг. Спасибі, я й постою.

П. Альв. *(до пастора)*. Ви мабуть поїдете парохомом?

Манд. Еге, він іде за годину.

П. Альв. Так будьте ласкаві, заберіть усі папери з собою. Я й знати більше не хочу нічого про цю справу. У мене тепер єсть про що інше думати.

Манд. Пані Альвінг...

П. Альв. Згодом вишлю вам уповажнення: порядкуйте всім, як сами схочете.

Манд. Я залюбки згожуюсь узяти це на себе. Тепер ваш дар треба—на жаль—призначити вже на щось інше.

П. Альв. Авжеж.

Манд. То я думаю, поки що, так зробити: грунт Сольвік віддамо тутешній громаді. Земля все ж коштує щось. Може на щось придатися. А відсотки з грошей, що положено в кассу, найкраще віддавати на якусь інституцію, корисну г'ородові.

П. Альв. Робіть як сами знаєте. Мені однаковісінько.

Енг. Не забудьте про мій захисток за-для мореплавців, пане пасторе.

Манд. Так, так, це ідея! Але треба ще подумати.

Енг. Якого чорта тут думати... Ох, Господи Ісусе!

Манд. *(зітхнувши)*. Так, горенько моє! Я навіть не знаю, чи довго ще доведеться мені порядкувати цими справами. Громадянство може примусити мене зректися. Все залежить од того, що виявиться на слідстві про пожежу, з чого вона сталася.

П. Альв. Що ви кажете?

Манд. А що вийде з слідства, того не можна знати.

Енг. *(підходячи ближче)*. Ну, чого ж таки? Адже Яків Енгstrand тут.

Манд. Так, так, але...

Енг. *(тихо)*. А Яків Енгstrand не таківський, щоб виказав на свого добродія, як тому скрут-но буде, як той казав.

Манд. Але, дорогий мій... як же це?

Енг. Яків Енгstrand, яко янголь хранитель, як той казав.

Манд. Ні, ні! Я не можу прийняти такої жертви.

Енг. Ні, так воно й буде. Я знаю одного чоловіка, що вже раз узяв на себе чужу провину.

Манд. *(стискає йому руку)*. Таких людей, як ви, мало на світі. Ну, за те й вам дадуть за допомогу... на ваш захисток. Це вже здайтеся на мене.

Енг. *(хоче подякувати, але не може, бо дуже схвилюваний)*.

Манд. *(надів саквояж)*. Час їхати. Разом поїдемо?

Енг. *(коло дверей у їдальню іоворить стихи Реїні)*. Ідь зо мною, дівчино. Житимеш, як у раю.

Рег. *(задирає носа)*. Мерсі. *(Іде в передпокій і приносить ізвідти пальто пасторові)*.

Манд. Бувайте здорові, пані Альвінг! І дай, Боже, щоб дух яду та законности швидче за-панував у цій господі!

П. Альв. Прощайте, Мандерсе! *(Іде на ганок на зустріч Освальдові, що увіходить із саду)*.

Енг. *(допомага з Реїною пасторові надіти пальто)*. Прощавай, дочко! Коли трапиться тобі яка пригода, то пам'ятай, де шукати Якова Енг-странда. *(Тихо)*. Мала Гаванська... Хм!... *(До п. Альвіні та до Осв.)*. А захисток за-для мандрів-ців-мореплавців назвемо „Домом камергера Альвін-

га“. І як усе станеться так, як я намислив, то ручуся, що він буде вартий імени покійного камергера.

Манд. *(на порозі)*. Хм... хм... Ходім же, мій добрий Енгстранде! Прощайте! Зоставайтесь здорові! *(Іде з Еністрандом у передпокій)*.

Осв. *(іде до столу)*. Про який дім він говорив?

П. Альв. Щось ніби захисток він з пастором хочуть зробити.

Осв. Згорить так саме, як і тут.

П. Альв. Чого це тобі так здається?

Осв. Усе згорить. Нічого не зостанеться на спомин про батька. І я тут згорю.

Рег. *(здивовано дивиться на його)*.

П. Альв. Освальде, синку мій бідний! Не треба було тобі зоставатися там так довго.

Осв. *(сідає до столу)*. Може й так.

П. Альв. Дай я обігру тобі обличча. Ти спітнів увесь. *(Витира йому обличча своєю хусткою)*.

Осв. *(байдужно дивиться поперед себе)*. Спасибі, мамо!

П. Альв. Ти втомився, Освальде. Може б ліг заснув?

Осв. *(злякавшись)*. Ні, ні... тільки не спати! Я ніколи не сплю. Я тільки удаю, що сплю. *(Глухо)*. Встигну ще.

П. Альв. *(стурбована, дивиться на його)*. Ти справді дуже хворий, дорогий мій.

Рег. *(дуже допитливо)*. Пан Альвінг хворий?

Осв. *(роздратовано)*. І позамикайте всі двері. Цей смертельний жах...

П. Альв. Позамикай, Регіно!

(Регіна замикає і стає біля дверей до передпокою. П. Альвінг скидає шаль, Рег. теж).

П. Альв. *(посуває стілець і сідає поруч з Освальдом)*. Посижу з тобою...

Осв. Еге, посидь. І Регіна хай тут буде. Хай

Регіна завжди буде зо мною. Ти ж схочеш допомогти мені, Регіно? Правда?

Рег. Я не розумію...

П. Альв. Тобі допомогти?..

Осв. Еге... як буде треба.

П. Альв. Освальде, в тебе ж мати. Вона тобі допоможе.

Осв. (*всміхнувшись*). Ні, мамо, в цьому ти мені не допоможеш. (*Сумно всміхнувся*). Ти! Ха-ха! (*Поважно дивиться на неї*). Зрештою, тобі, звісно, це було б найближче. (*Спалахнувши*). Чому ти не говориш мені „ти“, Регіно? І чому не звеш просто Освальдом?

Рег. (*тихо*). Не знаю, чи це сподобається пані.

П. Альв. Стривай, скоро тобі дозволено буде називати його так. Сідай сюди, до нас!

Рег. (*тихо й незважливо сідає край столу по друшій бік*).

П. Альв. Тепер, бідна моя, змучена дитино, я зніму вагу з твоєї душі...

Осв. Ти, мамо?

П. Альв. ... визволю тебе від усіх отих докорів самому собі...

Осв. Ти думаєш, що можеш це зробити?

П. Альв. Еге, тепер можу, Освальде. Як ти заговорив про радість з життя, то мене ніби осіяло, і все, що було зо мною в житті, уявилося мені зовсім в іншому світі.

Осв. (*хитаючи головою*). Нічого не розумію.

П. Альв. Як би ти знав свого батька, як він був ще зовсім офіцером! Радів з життя так, що аж кипіла в йому та радість.

Осв. Я знаю.

П. Альв. Тільки глянути на його—то на душі стане весело. Та ще ота невпинна сила, надмір життя!..

Осв. Ну, далі...

П. Альв. І отакій, повній життя дитині,— еге, він тоді скидався на дитину,— йому довелося нидіти отут, у малому містечку, де не було йому ніяких радощів, а сами тільки забавки. Ніякої поважної мети в житті, а сама тільки служба. Ніякого діла, в яке він міг би вложити всю свою душу, а сами тільки „службові справи“. Ні єдиного товариша, який міг би зрозуміти, що то справді є радість жити, а сами тільки гультяї-випиваки.

Осв. Мамо?..

П. Альв. І сталося те, що мусило статися.

Осв. Що ж мусило статися?

П. Альв. Ти сам увечері казав, що було б з тобою, як би ти zostався дома.

Осв. Ти хочеш сказати, що батько...

П. Альв. Маючи таку повну життя натуру, батько твій не мав тут до чого прикласти свою силу. А я теж не принесла світу й радости в його господу.

Осв. І ти?

П. Альв. Мене з дитинства вчено виконувати свої повинности та обов'язки, і я довго була під впливом тієї науки. У нас тільки й розмови було, що про обов'язки та про повинности... *мої* повинности, *його* повинности... і я думаю, що наша господа огидла твоєму бідному батькові, Освальде, і то через мене.

Осв. Чому ж ти ніколи нічого не писала мені про це?

П. Альв. Ніколи попереду не уявлялося це мені таким, щоб я могла зважитися заговорити про його з тобою, його сином.

Осв. Як же ти дивилася на те все?

П. Альв. (*помалу*). Я бачила тільки одно, те,

що твій батько був пропаша людина ще раніше, ніж ти народився...

Осв. (*глухо*). А!.. (*Устає і йде до вікна*).

П. Альв. Ще одна думка не давала мене спокою, це те, що Регіна власне своя в цій господі... так, як і мій син.

Осв. (*швидко повернувшись*). Регіна?..

Рег. (*схопившись, ледві чутно*). Я?..

П. Альв. Еге; тепер ви обоє знаєте.

Осв. Регіна!

Рег. (*ніби сама собі*). Так мати була така!..

П. Альв. Твоя мати, Регіно, багато в чому була гарна жінка.

Рег. Але' все ж така... Та я й сама іноді так думала, але... Ну, пані, то дозвольте ж мені зараз же поїхати звідси!

П. Альв. Ти справді хочеш їхати, Регіно?

Рег. Ну, вжеж.

П. Альв. Звісно, ти можеш робити як хочеш, але...

Осв. (*підходить до Регіни*). Од'їздиш? Але ж ти своя в господі.

Рег. Мерсі, пане Альвінгу... А в тім тепер певне мені вільно звати вас Освальдом... Але це зовсім не так сталося, як я думала.

П. Альв. Регіно, я не казала тобі всієї правди...

Рег. Та вже цим ви не грішні! Як би ж я знала, що Освальд хворий!.. І коли таке діло, що між нами не може вийти нічого путящого... Ні, я ніяк не можу запакуватись отут на селі і перевести свою молодість, доглядаючи хворих.

Осв. Навіть таку близьку тобі людину?

Рег. Ні, знаєте, годі вже! Бідній дівчині треба зазнати молодости. А то не схаменешся, як зостанешся без нічого. І в мені, отак саме кипить життя, пані.

П. Альв. Еге, на жаль...Тільки не занаста себе, Регіно.

Рег. Ну, від своєї долі не втечеш. Освальд удався в батька, а я певне в матір.—Дозвольте спитати, пані, пастор знає це про мене?

П. Альв. Пастор Мандерс усе знає.

Рег. *(похапцем накида на себе хустку)*. Так мені треба швидче зібратися, щоб вистигти на парохід. Пастор така людина, що з ним можна поладнати. Еге, здається, що й мені годиться покористуватися з тих грошеньят, не тільки отому гидкому столяріві.

П. Альв. Бажаю, щоб вони пішли тобі на добре.

Рег. *(пильно дивиться на пані Альв.)*. А годилось би вам, пані, виховати мене як панську дитину; це дужче б мені личило. *(Злістю, ско-са дивиться на заткнену пляшку)*. Мені може таки доведеться ще пити шампанське з панами.

П. Альв. А як тобі треба буде рідної хати, то приходь до мене.

Рег. Ні, дуже дякую. Пастор Мандерс запевне подбає про мене. А як до чого прийдеться, то я знаю притулок до якого мені ближче.

П. Альв. Що ж то за притулок?

Рег. „Дім камергера Альвінга“.

П. Альв. Регіно... я бачу тепер... ти занастастиш себе.

Рег. Ет... добре! Adieu! *(Вклоняється і йде в передпокій)*.

Осв. *(дивиться в вікно)*. Пішла?

П. Альв. Пішла.

Осв. *(бубонить)*. Одначе. як це все недобре вийшло.

П. Альв. *(підходить до його і кладе обидві руки йому на плечі)*. Освальде, любий мій...дуже це вразило тебе?

Осв. (*повертається до неї*). Це ти про батька, чи що?

П. Альв. Еге, про твого нещасливого батька. Боюся, що це дуже тебе вразило.

Осв. Звідки ти це взяла? Звісно, мене це дуже вразило. Але, як роздуматися, то мені про це досить таки байдуже.

П. Альв. (*приймаючи руки*). Байдуже? Байдуже, що твій батько був такий тяжко нещасливий?

Осв. Звісно, мені жалко його, як і всякого іншого на його місці, але...

П. Альв. Та й годі? Рідного батька!

Осв. (*роздратований*). Ах, батька... батька! Я ж зовсім не знав батька. Тільки й пам'ятаю, що раз блював через його.

П. Альв. І подумати страшно! Невже дитина не повинна почувати прихильності до свого рідного батька?

Осв. А як нема за що бути прихильному? Як що людина навіть не знає батька? Чи ти справді так міцно додержуєш старих вигадок, ти, така розумна, освічена?

П. Альв. Так це тільки вигадка!..

Осв. Ти ж, мамо, сама повинна розуміти, що це просто люде завикли так думати... Це одна з багатьох думок, які пущено між люде, а потім вони...

П. Альв. (*вражена*). Стають примарами.

Осв. (*никає по хаті*). Та, коли хоч, то їх можна назвати примарами.

П. Альв. (*швидко*). Освальде... так ти й мене не любиш?

Осв. Тебе я хоч знаю...

П. Альв. Еге, знаєш; та й годі!

Осв. І знаю, як дуже ти мене любиш, і за це, звісно, я повинен дякувати тобі. Ще ж до того ти можеш багато допомогти мені під час хвороби.

П. Альв. Так, так, Освальде. Правда ж? О, я готова благословляти твою хворобу за те, що вона привела тебе до мене. Я бачу тепер, що ти ще не мій; ще я повинна здобути тебе собі.

Осв. (*роздратовано*). Так, так, так, все це тільки слова. Ти не забувай, мамо, що я хвора людина. Не можу багато думати про інших, з мене досить думок і про себе самого.

П. Альв. (*ледві чутно*). Я буду терпляча, Освальде, і задовольнюся з малого.

Осв. І будеш весела, мамо?

П. Альв. Так, так, синку, твоя правда. (*Підходить до його*). Ну, зняла я вагу з твоєї совісти, визволила я тебе від докорів собі самому?

Осв. Еге. Але хто прожене від мене страх?

П. Альв. Страх?

Осв. (*никаючи по хаті*). Регіну й прохати не довелось би.

П. Альв. Я не розумію. Який же тут з'язок—страх і... Регіна?

Осв. Дуже тепер пізно, мамо?

П. Альв. Ранок починається. (*Визирає в вікно*). Зоря червонить гори. І година буде ясна, Освальде. Скоро побачиш сонце.

Осв. Дуже радий. О, в мене ще може бути багато радощів у житті... буде нащо жити...

П. Альв. Ще б пак!

Осв. Хоч я й не можу малювати, то...

П. Альв. О, ти скоро знову можтимеш малювати, мій дорогий синку. Тепер тебе не гнітитимуть уже оті важкі докори та зневірря.

Осв. Еге, це добре, що ти визволила мене од тих вигадок. Як би мені пощастило скінчити ще з одним... (*Сідає на канапку*). Давай, мамо, поговоримо.

П. Альв. Давай, давай! (*Присуває до канапки крісло і сідає поруч з Освальдом*).

Осв. А тим часом і сонце зійде. І ти вже знатимеш. І я збудуся того страху.

П. Альв. Ну, що ж я знатиму?

Осв. (*не слуха матері*). Мамо, ти ж сказала ввечері, що *все* зробиш, що я б ні попрохав.

П. Альв. Еге, сказала.

Осв. І додержиш слова?

П. Альв. Можеш на мене здатися, мій дорогий, єдиний!... Я ж тільки за для тебе й на світі живу.

Осв. Так, так; то слухай же... В тебе, мамо, міцна душа, я знаю... Тільки ти сиди спокійно на місці, як почувеш.

П. Альв. Та що ж там? Дуже страшне щось?

Осв. Не кричи... Чуєш? Даєш слово? Сидітимеш тихо і спокійно говоритимеш зо мною про це? Даєш слово, мамо?

П. Альв. Даю, даю, говори тільки.

Осв. Ото ж знай, що та втома... оте, що я не можу думати про роботу... це ще не хвороба...

П. Альв. А яка ж твоя хвороба?

Осв. Хвороба, яку я одержав у спадщину, вона... (*показує собі на лоб, тихо:*) отут сидить.

П. Альв. (*ледве іоворить*). Освальде!.. Ні, ні!

Осв. Не кричи! Я не терплю крику. Еге, вона сидить отут і чигає. І може вихопитися на волю, коли схоче.

П. Альв. О, як це страшно!

Осв. Тільки будь спокійніша! Так ось бачиш, яке моє становище...

П. Альв. (*схоплюючися*). Це неправда, Освальде! Цього не може бути! Ні, ні, цього не буде!

Осв. У мене вже *було* це раз. Але швидко минулося. Але як я довідався, щò зо мною було, то на мене страх напав—гнітючий, нестерпучий жах, він і погнав мене додому, до тебе.

П. Альв. Так це страх...

Осв. Еге, це ж так огидно!.. О, як би це була звичайна смертельна хвороба... Я не дуже боюся вмерти, хоч і залюбки пожив би на світі довше...

П. Альв. Так, так, Освальде, ти житимеш.

Осв. Але це так огидно. Знову стати безсилою дитиною, яку годують і... Ні, цього і висловити не можна.

П. Альв. Дитину мати доглядатиме.

Осв. *(схопившись)*. Ні, ніколи! Саме цього я й не хочу. Я не можу й думати про те, що я можу прожити в такому становищу багато років... постаріюся, посивію. І ти можеш умерти тим часом. *(Сідає біля матері на поручаті з крісла)*. Це ж не завжди кінчається відразу смертю,—сказав лікарь. Він сказав про цю хворобу, що так ніби мозок розм'якає чи що... *(Похмуро всміхнувшись)*. Так наче й гарно слухати, як називаги хворобу. Як я почую, то мені все згадуються завіси з вишневого оксамиту.. так і хочеться погладити...

П. Альв. *(схоплюється)*. Освальде!

Осв. *(устає й никає по хаті)*. І от ти відняла в мене Регіну. Як би вона була біля мене,—вона допомогла б мені.

П. Альв. *(підходячи до його)*. Що ти хочеш сказати, мій дорогий? Хиба єсть на світі щось, де б я не схотіла допомогти тобі?

Осв. Як я одужав того разу, лікарь сказав мені, що коли хвороба вернеться—а вона вернеться неминуче—то вже ніякої надії не буде.

П. Альв. І він був такий безжалісний!

Осв. Я вимагав од його. Я сказав йому, що мені треба впорядкувати свої справи... *(Лукаво всміхнувшись)*. Воно ж таки й правда. *(Виймає з бокової кишені коробочок)*. Мамо, бачиш?

П. Альв. Що то?

Осв. Морфій.

П. Альв. *(з жахом дивиться на його)*. Освальде... синку...

Осв. Я назбiрав дванадцять порошокiв...

П. Альв. *(хоче вихопити)*. Оддай менi, Освальде!

Осв. Ще рано, мамо. *(Хова коробочок)*.

П. Альв. Цього я не переживу.

Осв. Треба пережити. Як би тут коло мене була Регiна, то я сказав би їй усе про себе... i попрохав би її зробити менi цю останню послугу. Вона зробила б, я знаю.

П. Альв. Нiколи!

Осв. Коли це лихо влало б на мене, i вона побачила б, що я лежу безнадiйний, як мала дитина, зовсiм, навiки пропащий...

П. Альв. Нiколи в свiтi Регiна не зробила б того!

Осв. Регiна зробила б. Вона так чудово легко рiшає все. Та їй скоро й надокучило б панькатися коло такого хворого.

П. Альв. То хвала Боговi, що її тут нема.

Осв. Значить, тепер уже ти зробиш менi цю послугу, мамо.

П. Альв. *(голосно кричить)*. Я?!..

Осв. А кому ж ближче це зробити?

П. Альв. Я?!.. Твоя мати?!..

Осв. Еге.

П. Альв. Я, що дала тобі життя?!..

Осв. Я не прохав тебе. I яке життя ти менi дала? Не треба менi його! Вiзьми назад!

П. Альв. Рятуйте! Рятуйте! *(Бiжить до передпокою)*.

Осв. *(наздоганя її)* Не йди од мене! Куди ти?

П. Альв. *(у передпокої)*. По лiкаря. Пусти мене, Освальде!..

Осв. (*у передпокої*). Не пущу. І ніхто сюди не ввійде. (*Чути, як замкнено замок*).

П. Альв. (*увіходить у хату*). Освальде... Освальде... дитино моя...

Осв. (*іде за нею*). Чи є в тебе в грудях серце... серце матері, що ти можеш бачити мої муки... і цей невимовний страх?

П. Альв. (*трохи помовчавши, зважливо*). Ось тобі моя рука.

Осв. Ти згожуєшся?

П. Альв. Як що неминуче до того дійдеться. Але цього не буде. Ні, ні, ніколи! Не буде цього!

Осв. Будемо надіятися. І подбаємо про те, щоб жити вкупі якомога довше. Спасибі, мамо! (*Сідає на крісло, присунене до канапи. На дворі тим часом виднішає; лампа все ще горить на столі*).

П. Альв (*тихо підходячи до Освальда*). Тепер ти заспокоївся?

Осв. Єге.

П. Альв. (*нахиляється до його*). Ти просто уявив собі оте все страхіття, Освальде. Все те тільки уявлялося. Тебе дуже вразило... Але тепер ти одпочинеш... дома, у своєї матері, синку мій любий. Все, на що покажеш, те й матимеш, так як тоді, як був дитиною. От бачиш... уже й минулося... Бачиш, як легко все минулося. О, я знала!.. І бачиш, Освальде, який чудовий день починається? Пишне сонце... Тепер ти побачиш свій край таким, який він справді є. (*Підходить до столу і гасить лампу. Сходить сонце. На крижникові на верхах скель грає ясне ранішнє проміння*).

Осв. (*сидить, не ворущаючись, на кріслі, спиною до ганку і зненацька говорить*): Мамо, дай мені сонце!

П. Альв. *(біля столу, питає здивовано)*. Що ти кажеш?

Осв. *(іоворить глухо, мов без звуку)*. Сонце. Сонце.

П. Альв. *(кидаючися до його)*. Освальде, що тобі?

Осв. *(увесь якось зібався в кріслі; всі мускули ослабли, обличчя без ніякою виразу; очі вступив кудись поперед себе)*.

П. Альв. *(тремтить із жаху)*. Що це? *(Кричить)*. Освальде! Що тобі? *(Падає навколішки перед їм і трусить його)*. Освальде! Освальде! Глянь на мене! Ти не пізнаєш мене?

Осв. *(так саме глухо)*. Сонце.—Сонце.

П. Альв. *(схоплюється, рве на собі волосся і кричить)*. Немає сили витерпіти! *(На обличчі жах; шепоче)*: Не можна витерпіти!.. Ніколи!.. *(Раптом)*. Де в його те? *(Похапцем шукає в його на грудях)*. Ось! *(Трохи одійшла і кричить)*. Ні! Ні!.. Еге!.. Ні! Ні! *(Стоїть ступнів два від сина, уплутавшись пальцями в волосся і з жахом дивиться на його)*.

Осв. *(сидить нерухомо і каже все однаково)*: Сонце.—Сонце.

- Б. Грінчénко. Драми й комедії. Черн 1902. Ц. 1 р. 50 к.
1. Ясні зорі. Драма на 5 дій. Дозволена до вистав 1 травня (мая) 1902, № 3654.
 2. Нахмарило. Комедія на 3 дії. Дозв. до вист. тоді ж. № 3655.
 3. Степовий гість. Драма на 5 дій. Дозв. до вистав тоді ж, № 3656.
 4. Серед бурі. Драма на 5 дій. Дозв. до вистав тоді ж, № 3657.
 5. Арсен Яворенко. Драма на 5 дій. Дозволена до вистав не по цьому виданню, а по рукопису, без третьої дії, під заголовком: „На громадській роботі“—13 лютого (февр.) 1904, № 1780.
- Б. Грінчénко. На новий шлях. Драма на 5 дій. Київ, 1906. Дозволена до вистав 5 червня (юня) 1906, № 5216. („Прав. Вѣстникъ“ 1906, № 141). Ц. 30 коп.
- Г. Ібсен. Підпори громадянства. Комедія на 4 д. Переклала М. Загірня. Дозволена до вист. 16 травня 1907, № 5693. Ц. 30 к.
- Г. Ібсен. Ворог народів. Комед. на 5 д. Переклала М. Загірня. Ц. 30 к.
- Г. Ібсен. Примари. Драма на 3 д. Переклала М. Загірня Ц. 30 к.

Ціна 30 коп.